

L'hora de Macedònia

Filip II i Alexandre el Gran

Xavier Espluga
Gemma Fortea

PID_00192565

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. L'època de les hegemonies efímeres	9
1.1. La dissolució de l'ordre espartà	9
1.2. La breu hegemonia de Tebes	11
1.3. El dinamisme del nord de Grècia	12
2. L'ascens de Macedònia	15
2.1. Filip II o l'hegemonia de Grècia	15
2.1.1. La submissió de les colònies gregues del nord de l'Egeu (356-348 aC)	15
2.1.2. La conquesta de Tessàlia i l'hegemonia sobre Grècia (356-346 aC)	16
2.1.3. La conquesta de Tràcia (343-342 aC)	16
2.1.4. La reacció de les <i>póleis</i> gregues	16
2.2. L'exèrcit macedoni	18
2.3. Ciutats de Macedònia	20
2.3.1. Vergina (antiga Egues (<i>Aigai</i>))	20
2.3.2. Pel·la	21
2.3.3. Filips (<i>Philíppoi</i>)	22
2.3.4. Amfípolis	22
2.3.5. Tessalònica	23
3. La grandesa d'Alexandre	24
3.1. L'inici de la campanya asiàtica (334 aC)	24
3.2. La conquesta d'Anatòlia i Síria (333-331 aC)	25
3.3. La submissió del cor de l'imperi persa (331 aC)	28
3.4. Les satrapies orientals i la campanya de l'Índia (330-324 aC)	28
3.5. El projecte polític d'Alexandre	31
3.6. Una vida de llegenda	32
4. Escriure i pensar en època de canvis	38
4.1. L'oratória: Lísiades, Demòstenes, Èsquines, Isòcrates	38
4.2. Xenofont: un atenenc a la cort d'Esparta	40
4.3. La fascinació per Esparta	43
4.4. La recuperació de la figura del monarca	43
4.5. La recerca del millor règim polític	45
Resum	48

Bibliografia..... 51

Introducció

Normalment, el segle IV aC, situat entre l'esplendor de l'època clàssica i les noves experiències d'època hel·lenística, acostuma a ser considerat un segle de transició, una època de canvis i de transformacions.

Amb tot, des del punt de vista polític, aquesta època es veu caracteritzada per la irrupció al centre de l'escena política grega de realitats geogràfiques fins aleshores considerades marginals. El cas més significatiu és el del regne de Macedònia, situat al nord de Grècia.

La responsabilitat de la irrupció de Macedònia com a primera potència del nom grec té un nom propi: el rei Filip II. Filip fou rei dels macedonis durant 23 anys. En aquest breu període aconseguí convertir Macedònia en el regnat més poderós de tot Grècia. Posseïa admirables capacitats com a general, però destacà sobretot per dur a terme una política que podríem qualificar de visionària. El resultat de la seva política fou un fet inusual a la història grega: per primer cop, una sola entitat política dominava, sense rival, el món grec continental. Naturalment, els grecs d'Occident i els grecs d'Àsia i de Xipre, sotmesos a l'imperi persa, seguien la seva pròpia dinàmica històrica.

Al final del seu regnat, Filip II començà a fer seu un sentiment de líder de tots els grecs (precisament, això vol dir el mot "panhel·lènic") que veia necessari l'alliberament de tots els pobles grecs, especialment, dels grecs d'Àsia Menor, sota domini persa. El seu assassinat truncà la concreció d'aquestes idees.

Fou el seu fill, Alexandre, qui dugué a terme aquests plans. Ara bé, els èxits inicials de les seves campanyes propiciaren la modificació de la idea inicial. Alexandre inicià, doncs, unes campanyes –destinades a durar molts anys– que comportaren la conquesta total de l'imperi persa i l'arribada del mateix monarca a l'Índia. S'eixamplava d'aquesta manera el món grec que passava a tenir els mateixos límits que l'*oikuméne*, és a dir, que tot el món conegut.

Els primers tres apartats es dedicaran, precisament, a l'estudi d'aquests tres processos històrics. S'analitzarà, en conseqüència, la situació inestable amb hegemonies efímeres que caracteritza la primera meitat del segle IV aC; el dinamisme del nord de Grècia i la irrupció de Macedònia com a potència hegemònica, gràcies a Filip II; finalment, es dedicarà un espai ampli a exposar l'impacte de les gestes d'Alexandre.

Per últim, es dedicarà un darrer capítol a l'estudi de l'evolució del pensament i de la literatura, amb especial atenció al desenvolupament de l'oratòria. També s'analitzaran algunes posicions ideològiques d'aquests moments, com ara l'aparició d'un sentiment panhel·lènic, la fascinació per Esparta, la reivindicació de la figura del monarca o les discussions sobre el millor règim polític.

Objectius

Els objectius que l'estudiant ha d'assolir mitjançant la lectura d'aquest mòdul es poden resumir en els punts següents:

- 1.** Identificar les fases principals de l'evolució història del món grec del segle IV aC.
- 2.** Identificar els elements fonamentals de l'evolució política, social i econòmica de les diverses entitats polítiques i el canvi en la configuració de fronteres del món grec del segle IV aC.
- 3.** Observar les característiques principals de la ideologia, religió, pensament, filosofia i literatura del món grec en aquesta època.
- 4.** Ser capaços d'entendre el paper de Filip II de Macedònia en el nou rumb que prendrà Grècia i la consolidació d'un nou imperi per part del seu fill, Alexandre el Gran.

1. L'època de les hegemonies efímeres

La primera meitat del segle IV aC fou un **període convuls**: s'evidencia la **desaparició de l'equilibri polític tradicional entre Atenes i Esparta** que havia caracteritzat l'evolució política del segle V aC. La irrupció de Tebes i, posteriorment, de Macedònia com a potències hegemòniques comportaren canvis geopolítics de conseqüències notables.

En lloc de l'equilibri contestat del segle V, en el segle IV aC es produïren una sèrie d'alternances en la **posició hegemònica**, que defineixen el període com una **època d'hegemonies efímeres**.

1.1. La dissolució de l'ordre espartà

Com s'ha vist en l'apartat anterior, **Esparta** exercí, no sense contestació, el paper de **primera potència** del món grec des de la fi de la Guerra del Peloponnès (404 aC) fins a la batalla de Leuctra (371 aC). En efecte, després de la derrota d'Atenes, Esparta –la seva rival tradicional– muntà un sistema d'aliances polítiques que li asseguraren un paper indiscutible de guia del món grec, paper que cap Estat grec no havia tingut mai abans.

La **base d'aquesta hegemonia espartana** era la seva aliança tradicional amb els altres pobles del Peloponnès, amb Beòcia (i, en particular, amb Tebes) i amb Macedònia. Ara, a més, Esparta incorporà com a aliada la mateixa ciutat d'Atenes, la qual, com a conseqüència de la derrota, passà a estar sotmesa a la seva rival ancestral.

Erigida com a líder del món grec, Esparta promogué una **guerra contra Pèrsia** (399-394 aC), l'enemic tradicional dels grecs, malgrat que l'imperi persa havia estat aliat d'Esparta durant la Guerra del Peloponnès.

Per a defensar-se de l'atac espartà, l'imperi persa cercà aliances amb altres ciutats gregues (Atenes, Argos, Tebes i Corint), descontentes de l'hegemonia d'Esparta. Així doncs, aquest grup de ciutats s'enfrontà a Esparta en la **guerra de Corint** (395-387 aC). Aquest conflicte mostra, d'una banda, les dificultats d'Esparta per a mantenir la seva posició hegemònica; i, d'altra banda, evidencia també com la separació tradicional món grec / imperi persa havia deixat de tenir significat en el terreny polític.

La **Pau d'Antàlcidas**, també dita **Pau del rei** (naturalment, per "rei" s'ha d'entendre el "rei de Pèrsia"), posà fi a tots aquests conflictes (si bé només temporalment). La pau significà –des del punt de vista polític– el manteniment de

l'statu quo i una certa recuperació d'Atenes en l'escenari internacional. També confirmava el control de Pèrsia sobre tot Àsia Menor i Xipre. Des del punt de vista històric, aquest acord de pau és un dels primers exemples de "**pau comuna**", en què els signataris de l'acord es comprometen mútuament a garantir les condicions de pau i a fer-les complir, aplicant, si escau, sancions davant incompliments eventuals.

Els termes de la Pau del rei o Pau d'Antàlcidas (387/386 aC)

"El rei Artaxerxes considera que li pertanyen les ciutats d'Àsia i les illes de Clazòmenes i de Xipre; que totes les altres *póleis* gregues, petites o grans, han de ser independents, amb l'excepció de les illes de Lemnos, Imbros i Esciros les quals hauran de pertànyer a Atenes, com així fou temps enrere. A aquells que no acceptin aquesta pau, jo (el rei) els declararé la guerra, aliant-me amb aquells que l'hagin acceptada, per terra i per mar, amb vaixells i amb diners".

Xenofont, *Hel·lèniques* 5, 1, 31

Malgrat la firma d'aquest acord de pau, les discrepàncies entre Esparta i Atenes continuaren un cert temps més. El 377 aC Atenes aconseguí refer la seva aliança marítima amb els seus aliats tradicionals. Aquesta **segona lliga de Delos** suposà un nou desafiament a l'hegemonia espartana, tot i que, aquesta vegada, l'aliança tenia un objectiu clarament defensiu: defensar-se de les possibles violacions de la Pau d'Antàlcidas per part d'Esparta.

El principal problema per a Esparta no fou Atenes, sinó Tebes, la capital de Beòcia. Tebes –com tot Beòcia– havia estat una aliada fidel d'Esparta durant la Guerra del Peloponnès. Progressivament, en el decurs del primer quart del segle IV, Tebes s'havia erigit com a portaveu de la confederació de *póleis* de Beòcia –la **lliga beòcia**– i n'havia exercit el lideratge. Precisament, per aquest lideratge vingueren els problemes amb Esparta que no estava disposada a reconèixer el paper hegemònic de Tebes en el conjunt de Beòcia i ordenà, en conseqüència, la dissolució de la lliga beòcia (387 aC).

Poc temps després, un contingent espartà ocupà deslleialment **la ciutadella de Tebes**, denominada "Cadmea" (382 aC). Aquesta traïció d'Esparta a una ciutat que teòricament era la seva aliada fou considerada un acte impiu que tard o d'hora la mateixa Esparta hauria d'expiar.

Els problemes entre Esparta i Tebes continuaren per causa del **restabliment de la lliga beòcia** amb Tebes com a líder (379 aC). De nou, Esparta exigí que Tebes renunciés al lideratge i que la lliga beòcia es dissolgués (371 aC).

Davant la negativa de Tebes, les tropes espartanes –com era normal– sortiren del Peloponnès disposades a castigar la ciutat rebel. Ara bé, els tebans, comandats per **Epaminondas**, adoptaren una nova tàctica de combat, la famosa "**línia obliqua**". Les tropes d'Esparta i de Tebes s'enfrontaren a Leuctra, una pe-

tita localitat de Beòcia, situada entre Tèspies i Platea. Esparta patí una derrota militar severíssima amb la mort de més de 10.000 dels seus homes. La **batalla de Leuctra** (371 aC) **significà la fi definitiva de l'hegemonia espartana**.

En substància, el període comprès entre la fi de la Guerra del Peloponnès (404 aC) i la batalla de Leuctra (371 aC) es veié marcat per una inestable hegemonia espartana. Les raons d'aquesta inestabilitat s'expliquen per la ingerència de Pèrsia en els afers grecs (ara en clau antiespartana), per la recuperació d'Atenes i pel lideratge creixent de Tebes. La conjunció d'aquests tres factors expliquen la fi de la supremacia espartana, incapaç de controlar tots els fronts en què estava implicada.

1.2. La breu hegemonia de Tebes

L'endemà mateix de la derrota de Leuctra (371 aC), les tropes tebanes s'endinsaren en el Peloponnès amb la intenció de debilitar la posició d'Esparta en el seu propi territori. Era el primer cop que el **Peloponnès, considerat "l'espai vital" d'Esparta, patia la invasió terrestre d'una potència militar forana**.

La presència militar tebana i la conseqüent debilitat espartana comportà l'alliberament dels territoris del Peloponnès sotmesos i conquerits per Esparta: Messènia i Arcàdia recuperaren la llibertat després de segles de submissió. A més de Messènia i Arcàdia, Tebes aconseguí el suport d'Argos (tradicional rival d'Esparta) i de l'Èlida. **Esparta semblava més aïllada que mai al Peloponnès i rodejada de poblacions hostils**.

Al mateix temps, Tebes signà aliances amb altres localitats del centre de Grècia (Acarvània, Etòlia, Dòrida, Tessàlia) i amb l'illa d'Eubea. Només Atenes i els seus aliats de la segona lliga de Delos romanien al marge de la influència tebana, encara que Epaminondas intentà atraure's també antics aliats d'Atenes (Rodes, Quios, Bizanci).

Per aquest motiu, davant el creixement del poder tebà, intel·ligentment guiat per Epaminondas, se signà **un pacte entre Esparta i Atenes** (369 aC) que intentà frenar la puixança militar tebana. L'enfrontament d'Esparta i Atenes contra Tebes tingué lloc a **la batalla de Mantinea** (362 aC). Tebes vencé l'aliança formada per Esparta i Atenes, al preu, però, de perdre el seu millor general. La pèrdua d'Epaminondas significà l'inici de la decadència tebana, motivada, entre altres raons, per l'emergència d'un nou actor als marges del món grec: Macedònia.

1.3. El dinamisme del nord de Grècia

La **zona central de Grècia** –amb la Dòrida, les dues Lòcrides, la fèrtil plana de Tessàlia i altres regions menors– presentaren un sistema d'ocupació del territori i d'organització política diferent del model clàssic de la *póleis*.

Més al nord d'aquestes regions, s'estenien altres realitats geogràfiques, caracteritzades per una orografia muntanyosa, que acabaren constituint amb el pas del temps el **regne de l'Epir** i el **regne de Macedònia**. Encara més al nord d'aquests dos reialmes, en plena península dels Balcans s'estenien els territoris d'Il·líria (sobre la costa adriàtica) i de Peònia. Les incursions d'il·líries i peonis amenaçaven sovint les costes jòniques i egees de la península balcànica.

Més enllà del riu Estrimó –que històricament marcava la frontera oriental de Macedònia– s'estenia la regió de **Tràcia** (nord de l'actual Grècia, part europea de Turquia i bona part de Bulgària), famosa i cèlebre per la riquesa forestal i per les mines d'or de la muntanya del Pangeu.

Històricament, aquestes **zones perifèriques del món grec** havien estat interessades pel fenomen de la **colonització** des d'època arcaica. Així, a la costa de la mar Jònica s'apleguen un seguit de colònies de Corint: Còrcira a l'illa homònima (avui Corfú), Apol·lònia de l'Epir i Epidamne, ja a la costa. Al nord de la mar Egea, la presència de colònies gregues és notable al Quersonès de Tràcia –actual península de Gal·lípoli a la part europea de Turquia–, a la costa septentrional de la mar Egea (amb la ciutat d'Amfípolis) i a la península Calcídica (anomenada així per haver estat colonitzada inicialment per la ciutat euboica de Calcis) amb les colònies de Potidea (colònia de Corint), Olint i Estagira (la pàtria d'Aristòtil).

Precisament, una de les discussions més enceses és el **grau de "grecitat"** d'aquests territoris del nord, i en particular de l'Epir i de Macedònia. Tota aquesta qüestió és objecte d'encesos debats, especialment intensos per part dels qui reclamen una condició ètnica i lingüística plenament grega per a aquests territoris ja des d'època arcaica. L'evidència per a confirmar o rebutjar aquesta afirmació emprant documents epigràfics o lingüístics és escassa, ja que aquest tipus de documentació és poc nombrosa abans del segle IV i les referències dels autors clàssics relatives a les fases més antigues són també poc concloents. En canvi, a partir del segle IV aC, la documentació epigràfica revela i confirma la plena pertinença d'aquests territoris al món grec.

Casc il·liri amb màscara d'or trobat en una tomba de Sindos (375 aC). Museu Arqueològic de Tessalònica.

Deixant de banda la versió mítica sobre l'origen d'aquestes poblacions (que feien d'Hèrcules o d'altres herois mitològics els avantpassats d'aquestes poblacions septentrionals), l'arqueologia ha demostrat la presència de població en aquesta zona del nord de Grècia ja en època del bronze. Són destacables els testimonis de presència micènica al nord de Grècia trobats en diversos jaciments que permeten de reconèixer les relacions d'aquesta zona amb el nord-est del Peloponnès durant la darrera època de la civilització micènica (1400 aC).

El nord de Grècia restà aïllat durant molts segles del centre del món grec. Les poblacions del nord eren, en la seva majoria, d'origen nòmada i tenien un comportament molt diferent al dels pobles del sud de Grècia: a diferència d'aquests, es regien per sistemes oligàrquics d'aristòcrates que, amb el temps, es van anar consolidant en petits regnes.

De tots aquests pobles del nord de Grècia, l'**Epir** fou el primer en consolidar-se en forma de regne. S'estenia al nord-est de Grècia, al llarg de la costa adriàtica, per la frontera entre els actuals estats de Grècia i Albània. Inicialment l'Epir estava poblat per tres grans tribus (els molossos, els tesprotis i els caons) que s'unificaren per iniciativa dels molossos. A partir de la unificació, l'Epir fou governat per un rei únic i comptà amb institucions i moneda pròpia. Un dels principals centres era el santuari oracular de Zeus a Dodona, que esdevingué una mena de punt de trobada confederal entre totes les tribus de l'Epir. Les relacions amb Macedònia foren generalment amistoses: no és estrany, per tant, que una de les esposes de Filip II fos precisament Olímpia, mare d'Alexandre, princesa de la casa reial epirota.

De tots els territoris del nord, destacà, des de ben aviat, **Macedònia**, governada per una dinastia reial anomenada dels Argeades (a la qual van pertànyer Filip II i Alexandre el Gran). Els orígens dels Argeades se situen a principis del s. VII aC. Malauradament però és poca la informació que es té sobre aquesta poderosa dinastia abans del s. VI aC.

El primer rei macedoni del qui es té constància històrica és **Amintas I** (547-498 aC). Aquest rei macedoni acollí primer el tirà atenenc Pisístrat i, més tard, el seu fill Hípias, quan aquest darrer fou expulsat d'Atenes arran del derrocament de la tirania (510/509 aC). Aquest mateix rei Amintas I se sotmeté al rei aquemènida Darius I i donà suport als perses en les Guerres Mèdiques. Aquest fet fou l'origen de l'odi que moltes *póleis* gregues, especialment Atenes, tingueren vers el poble macedoni al qual no consideraven realment grec, sinó barbar.

El fill d'Amintas, **Alexandre I Filohel·lè** dugué a terme una política molt diferent a la del seu pare i mirà de refer les relacions amb les *póleis* gregues, cercant amistat i col·laboració. Tot i continuar acceptant l'hegemonia persa, intentà millorar les relacions amb Atenes. El 479 aC, el dia abans de la batalla de Platea,

Macedonis: bàrbars o grecs?

L'argeada Alexandre I Filohel·lè fou el primer rei a reivindicar els orígens grecs dels macedonis, convençut que procedien dels argius i d'Hèrcules. També defensava que el fundador de la seva dinastia havia estat Priàm d'Argos, familiar de Tèmenos, que també era descendent d'Hèrcules.

traint la seva lleialtat al rei aquemènida, Alexandre I informà els atenesos dels plans d'atac persa. Probablement, aquesta informació tingué una importància crucial en la consecució de la victòria per part dels grecs.

En el decurs del s. v aC, Macedònia s'anà consolidant com una unitat politicogeogràfica que s'estenia des del cap del riu Aliacmó –que separa Macedònia de Tessàlia– i la muntanya de l'Olimp fins el riu Estrimó, que fa de frontera amb Tràcia.

La pujada al tron d'**Arquelau I** (413 – 399 aC) significà l'inici d'una nova època que portà a la pau amb Atenes i l'estabilitat política. Tucídides (*Història de la Guerra del Peloponnès 2*, 100) afirma que fou més actiu que tots els seus vuit predecessors junts. En els quinze anys que durà el seu regnat, traslladà la capital del regne des d'Egues (*Aigai*) (a l'actual Vergina) fins a Pel·la, per tal de situar-la més a prop de les províncies de l'est i les de la costa. També creà una xarxa de camins militars que unien els diversos indrets clau del regne amb la capital, cosa que li facilitava el control dels líders locals de les zones més allunyades i ajudava a reforçar la seguretat de les fronteres macedònies. També construï fortificacions i armà un exèrcit potent dotat de cavalleria i una nombrosa infanteria hoplítica. Durant el seu regnat, Macedònia continuà sotmetent territoris propers i amplia les seves fronteres fins a incloure la costa nord-est de l'Egeu, el sud-est de Tràcia i el nord de Tessàlia.

Reprenent l'intent del seu predecessor Alexandre I Filohel·lè de millorar les relacions amb les *póleis* del sud –especialment amb Atenes– i d'"hel·lenitzar" Macedònia, Arquelau convidà a palau diversos homes il·lustres del món de les arts i les lletres dels cercles atenesos, com el pintor Zeuxis d'Heracleia i el tragediògraf Eurípides d'Atenes.

Arquelau també fou el primer rei macedoni que organitzà un festival en honor de Zeus i de les Muses a la localitat de Díon, situada a la regió de Pieria, als peus de l'Olimp, centre del culte a Zeus Olímpic a Macedònia. Emulant els festivals del sud de Grècia, aquest primer festival macedònic comptà amb *agónes* musicals i esportius que atragueren una gran concurrència de públic.

Amb aquestes actuacions d'Arquelau I, Macedònia deixava de ser un reialme perifèric i semibàrbar per convertir-se progressivament, amb ple títol, en una realitat política sòlida i decisiva del món grec.

2. L'ascens de Macedònia

El procés de consolidació del poder macedoni començà després de l'assassinat del rei Arquelau I (399 aC). Després d'una etapa inicial d'inestabilitat, l'ascens al tro de Filip II (356-336 aC) significà la conversió de Macedònia en la potència hegemònica del món grec.

2.1. Filip II o l'hegemonia de Grècia

La primera meitat del segle IV és una època d'inestabilitat i feblesa per a Macedònia amb conflictes freqüents amb les poblacions frontereres (especialment els il·liris de l'interior) i regnats de durada breu que, sovint, acabaren amb l'assassinat del rei. En aquest context d'inestabilitat, un general macedoni de la nissaga dels Argeades, Filip II, començà a destacar no només pels seus triomfs, sinó sobretot per la seva ambició insaciable. Filip II havia adquirit molts coneixements i experiència en les lluites contra el poderós exèrcit tebà i també conegué de primera mà la situació política d'Atenes per haver-hi passat un cert temps. De retorn a Macedònia, el seu germà, el rei Perdicas III, l'anomenà administrador del regne, i a la seva mort ocupà el tron. Gràcies a aquests coneixements i a la seva experiència, Filip II esdevindria l'artífex que convertí Macedònia en un estat fort políticament i militar i no trigaria a ser amo i senyor de tota Grècia.

Seguint la política expansiva iniciada per Arquelau, Filip II sabé unificar i cohesionar un estat format per pobles molt diversos que trobaren un referent en la figura del sobirà. També contribuí al desenvolupament de Macedònia amb la creació de noves ciutats que convertí en punts d'important interès estratègic i econòmic.

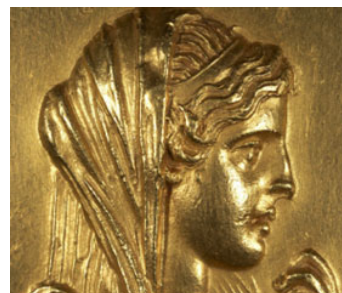
2.1.1. La submissió de les colònies gregues del nord de l'Egeu (356-348 aC)

Una de les primeres iniciatives de Filip II fou la submissió de les colònies gregues del golf Termaic i de la península Calcídica. En poc temps, les ciutats d'aquestes zones –Pidna, Potidea i Amfípolis (356 aC), Metone (355 aC)– claudicaren davant el sobirà macedònic. D'aquesta manera, Macedònia pogué comptar amb un accés segur al mar.

L'episodi final d'aquest procés fou la conquesta d'Olint (348 aC). Aquesta ciutat, aliada d'Atenes, era l'única ciutat grega de la península Calcídica que no s'havia sotmès al monarca macedoni. Tot i l'ajuda rebuda per part dels atene-

L'estrella macedònia fou l'emblema de la dinastia Argeada. Se la troba en moltes de les representacions artístiques del regne de Macedònia, com en aquesta *lámaka* o cofre funerari trobat a Vergina (segona meitat del s. IV aC). Museu Arqueològic de Vergina.

Olimpiada o Olímpia, la mare d'Alexandre el Gran, exercí gran influència sobre el seu fill. Lluità aferrissadament perquè de tots els fills que va tenir Filip II, fos Alexandre l'hereu del tron de Macedònia.

sos, Olint fou arrasada i conquerida per Filip. Una part de l'opinió pública atenènca reaccionà airadament i veié en Filip II la imatge del monarca ambiciós i insaciable.

2.1.2. La conquesta de Tessàlia i l'hegemonia sobre Grècia (356-346 aC)

El següent objectiu de les seves campanyes militars foren els territoris del centre de Grècia. El motiu de la intervenció macedònia fou la **tercera guerra sagrada (356-346 aC)**. El conflicte s'havia iniciat perquè els focuus havien ocupat el santuari de Delfos com a resposta pel fet que l'amficionia (l'associació que governava el santuari) els havia condemnat per sacrílegs. Els focuus reclamaren l'ajuda d'Esparta i d'Atenes, mentre l'amficionia s'alià amb la lliga tessàlia i amb Tebes, que en aquell moment era la *póleis* hegemònica. Els tessalis reclamaren l'ajut de Filip II, a qui nomenaren comandant en cap de la lliga tessàlia. A partir d'aquest moment (352 aC), Filip incorporà Tessàlia a la seva esfera d'influència i pogué comptar amb la poderosa cavalleria tessàlia. El conflicte acabà amb la victòria de Filip i el càstig dels focuus. El seu lloc al govern de l'amficionia fou ocupat per Filip que tenia també un altre vot com a comandant de la lliga tessàlia.

La Tercera Guerra Sagrada

El motiu d'aquest llarg enfrontament fou la violació dels drets de l'amficionia de Delfos per part dels focuus. Aquests havien ocupat el santuari i esferen amb el control del temple d'Apol·lo. Davant la impossibilitat de les *póleis* gregues de derrotar els focuus, demanaren ajuda a Filip que va aprofitar la circumstància per a anar expandint el seu poder.

2.1.3. La conquesta de Tràcia (343-342 aC)

Una de les estratègies clau que serviran a Filip II per a augmentar el seu domini fou oferir seguretat als macedonis de les zones muntanyoses de l'interior, amenaçades pels pobles bàrbars del nord (peonis i il·liris). Els reis d'Il·líria i de Peònia, temorosos de l'expansionisme de Filip II, cercaren l'aliança amb Atenes en la seva lluita antimacedònia (355 aC). Aleshores, Filip decidí atacar-los, escomesa de la qual resultà vencedor.

Així mateix, amb l'excusa de protegir les poblacions de la costa septentrional de l'Egeu dels atacs dels tracis, intervingué militarment en aquests territoris, més enllà del riu Estrimó, que tradicionalment assenyalava el límit oriental dels territoris sota domini macedoni.

Ocupà militarment i incorporà al seu reialme la zona tràcia i es féu el control de les mines d'or de la muntanya tràcia del Pangeu. En aquesta zona fundà la ciutat de Filips (*Philíppoi*), així batejada en honor al monarca.

2.1.4. La reacció de les *póleis* gregues

Les actuacions de Filip II inquietaren les *póleis* gregues, temoroses de perdre la seva independència. La figura del rei dividí la classe política atenènca. En particular, una facció –encapçalada pels oradors Èsquines i Isòcrates– lloaren les actuacions de Filip en qui veien un mitjà de superació de les divisions internes del món grec i l'únic capaç d'enfrontar-se a l'imperi persa.

Per contra, la facció popular dirigida per Demòstenes, defensava que la submissió a Macedònia suposaria la fi de la llibertat d'Atenes. Amb diversos discursos coneguts com a *Filípiques* intentà convèncer l'opinió pública grega que no havia de deixar doblegar-se pel monarca macedoni i l'advertí dels perills que això podria suposar per a les *póleis* del sud de Grècia.

“Atenesos, quan es parla de l'actuació de Filip i de les violències que comet contra la pau, sempre, ja ho veig, els discursos que es fan a favor vostre us semblen justos i humans, i trobeu que tothom que acusa Filip diu sempre el que cal; però mai, per dir-ho així, no es fa res del que convé ni d'allò pel què valdria la pena d'escoltar aquests discursos. Al contrari, la situació general de la ciutat ha arribat ja a un tal punt, que, com més i més clarament es demostra que Filip transgredeix la pau que va concloure amb vosaltres i maquina projectes contra tots els grecs, més difícil és d'indicar-vos què cal fer.”

Demòstenes, *Filípiques* 2, 1-2 [Demòstenes. *Filípiques*. Traducció catalana de Joan Petit, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1950].

Atenes i Tebes, davant el perill de l'amenaça macedònica, uniren les seves forces. Aviat se'ls afegiren altres *póleis* ciutats gregues del continent i de les illes. La batalla decisiva entre les forces aliades de les *póleis* gregues i l'exèrcit macedoni tingué lloc a Queronea, a Beòcia. La victòria de Filip a la **batalla de Queronea (338 aC)** significà la fi del període d'esplendor de les *póleis* gregues i la culminació de l'hegemonia macedònia. Filip II destruï la ciutat de Tebes i ocupà tot el Peloponnès llevat del territori d'Esparta, que no es rendí i conservà la seva independència. El rei obligà Atenes a dissoldre la seva lliga naval i a abandonar les cleruquies que tenia a Tràcia.

El tractat de pau del 337 aC donà origen a l'anomenada Lliga de Corint i al nomenament de Filip II com a *hegemón* (“cap”, “líder”) d'aquesta nova confederació d'estats grecs. Ben aviat la lliga esdevingué una associació de forces al favor de l'obsessió de Filip, que féu seu un programa polític impulsat des de feia temps per diversos oradors atenesos: organitzar una campanya panhel·lènica per alliberar les *póleis* gregues de l'Àsia Menor sota domini del rei de Pèrsia (tot i que ell mateix havia signat anys abans un pacte de no-agressió amb l'imperi persa).

Aquest ambiciós pla es veié truncat per l'assassinat sobtat de Filip (336 aC) a Egues, l'antiga capital del regne macedoni. L'assassinat es dugué a terme mentre se celebraven les noces de la seva filla Cleòpatra amb el germà d'Olímpia. Molts rumors envoltaren i envolten encara ara el magnicidi.

Gràcies a la seva estratègia militar i política i als seus excel·lents mètodes diplomàtics, Filip II aconseguí la cohesió interna a Macedònia, la submissió de nombrosos territoris grecs, i el paper de líder hegemònic del món grec.

Fou el seu fill, Alexandre, qui aconseguiria aconseguir, amb escreix, el somni del seu pare, estenent les fronteres del regne macedoni fins a límits insospitats fins aleshores.

2.2. L'exèrcit macedoni

El pla expansionista de Filip II de Macedònia requeria la creació d'un **exèrcit competent i fort** per a poder fer front als enemics veïns. La formació excel·lent del cos de cavalleria i el d'infanteria sumada a les virtuts i capacitats militars de Filip feren possible l'objectiu principal del monarca: assegurar les fronteres de Macedònia i controlar les *pólis* gregues.

Tot i no tenir gaires detalls sobre aquest aspecte, és molt probable que l'estructura tradicional de l'exèrcit reflectís l'estructura social macedònia (que comprenia el **rei**, els **nobles**, els **camperols lliures** i els **esclaus lligats a la terra**). D'entre els nobles, destacava un grup reduït, anomenat *hetaíroi* ("companys") que constituïen els homes de confiança del rei. Com que la base de la societat macedònia eren els camperols també aquests formaven el gruix de la infanteria. Abans de Filip, l'exèrcit macedoni estava integrat, sobretot, pel cos de cavalleria (format pels nobles) mentre que el d'infanteria era realment reduït.

Una de les claus de l'èxit de Filip II foren les seves **reformes militars**. En efecte, després d'haver passat un cert temps com a hostatge a Tebes, prengué com a model l'organització militar tebana creada per Epaminondas. Filip II reformà l'exèrcit macedoni, que és recordat com un dels millors de la història, tant per la seva estratègia i força, com pels èxits aconseguits.

Els canvis en la configuració de l'exèrcit estaven directament relacionats amb la reforma de l'organització política de Macedònia. La gran diferència entre els exèrcits que havien existit fins aleshores a Grècia i l'exèrcit que va configurar Filip, va ser el fet d'incloure-hi també homes de les classes més baixes que eren els més nombrosos i crear així un exèrcit "polític" basat en les forces d'infanteria i format, en gran part, per macedonis, sempre disposats a lluitar.

Filip va imposar el servei militar obligatori formant així, per primera vegada, un exèrcit "nacional" estable.

Aquesta circumstància tingué una conseqüència doble: d'una banda, assegurà a Macedònia una nombrosa protecció militar; de l'altra, contribuí a enfortir i consolidar l'esperit de pertinença i unitat "nacional" dels seus soldats, a Macedònia.

Si bé comptava amb un nombre important de mercenaris, la base de l'exèrcit de Filip la conformaven homes lliures d'origen macedoni. Era un exèrcit cívic – amb homes de totes les categories socials– creat amb una mentalitat estratègica que quedava ja molt lluny d'aquella mentalitat de classe que havia dominat l'exèrcit de les *póleis* del sud de Grècia fins aleshores.

Pel que fa al **cos de cavalleria**, Filip II incorporà molts aristòcrates a la categoria més restringida dels *hetaíroi* que formava el gruix de la cavalleria macedònia. Per assegurar-se la seva lleialtat, els cedí també importants extensions de les terres conquerides per guanyar-se la seva confiança. A més, Filip II podia comptar amb l'ajuda de la cavalleria dels aliats tessalis. Anaven armats amb casc, escut rodó, cuirassa, gamberes i una llança. La cavalleria anava precedida per uns soldats (*pródromoi*) que obrien camí i portaven l'avituallament.

També reformà el **cos d'infanteria** format per diversos tipus de soldats. D'una banda, hi havia els *peltastés*, portadors de l'escut pelta, sovint mercenaris especialitzats en la defensa. Ara bé, la gran innovació de Filip fou la creació d'un cos de soldats d'infanteria (els *pezhetaíroi*), format pels camperols que havien esdevingut soldats professionals gràcies a un entrenament disciplinat, dirigit per un cos de generals professionals. En lluitar adoptaven la tàctica de la "fa-

Pelta

La pelta era un escut d'origen traci fet de vímet i folrat amb pell de cabra o d'ovella que es posava al voltant del colze i permetia una millor protecció lateral del soldat.

lange macedònia". Això no suposà un greuge per a l'economia del regne, atès que Filip decretà que, mentre els nobles i els camperols eren al camp de batalla, els esclaus lligats a la terra fossin els encarregats de treballar-la.

Les armes militars, com les catapultes, amb les quals Filip proveí l'exèrcit macedoni, facilitaven la rapidesa i l'impacte de l'atac, factors indispensables per a un estrateg que tenia pressa per a ocupar territoris i fer-se amb el control de Grècia.

Inspirada en la formació hoplítica, la **falange macedònica** fou l'arma bèl·lica més poderosa i perfecta del món antic i una de les claus principals de l'èxit militar de Filip II i del seu fill, Alexandre el Gran.

La falange fou un tipus de formació militar quadrangular que avançava en grup i es caracteritzava per la seva mobilitat estratègica, lleugeresa i efectivitat davant l'enemic. Els 256 soldats que la integraven anaven armats amb casc, cuirassa, escut rodó i una llança molt llarga, entre 6 o 7 metres (anomenada *sárisa*) que els donava avantatge davant l'enemic i els permetia donar el primer cop.

L'exèrcit macedoni fou la millor de les herències que Filip deixà al seu fill Alexandre el Gran i fou la més valuosa de totes perquè esdevingué l'arma que li permetria d'aconseguir reunir sota el seu poder tot un imperi.

2.3. Ciutats de Macedònia

La urbanització no era una característica tradicional de l'organització territorial macedònia. La capital tradicional era Egues (*Aigai*), a l'actual població de Vergina, però ben aviat es crea una nova capital, Pel·la. Filip II també creà nous centres, com ara la ciutat de Filips.

2.3.1. Vergina (antiga Egues (*Aigai*))

A l'actual població de Vergina, situada a 75 km –al sud-oest de Tessalònica–, foren localitzades les restes de l'antiga ciutat macedònia d'Egues (*Aigai*), patrimoni de la humanitat des del 1996. Aquesta ciutat fou capital del regne macedoni fins que Arquelau, per motius de control estratègic, la traslladà a Pel·la (400 aC). En aquesta ciutat, segons el relat de Diodor de Sicília, Filip II fou assassinat, durant la celebració de les noces de la seva filla Cleòpatra amb el seu cunyat Alexandre, rei de l'Epir:

La falange

Quan avançava la falange macedònia amb les sarisses alçades, recordava, de lluny, un eriçó.

“Quan va haver finalitzat el banquet i es va haver acordat que l'endemà començarien els jocs, mentre encara era fosc, els convidats van anar dirigint-se cap al teatre. Tan bon punt es va fer de dia, es va formar el seguici. Filip havia ordenat que, juntament amb els altres estris i carrosses, prenguessin part del seguici cerimonial dotze reproduccions dels dotze déus (de l'Olimp) realitzades amb gran destresa i ornades ostentosament per tal de demostrar als assistents la riquesa del monarca. Entre aquestes rèpliques, hi havia la d'una tretzena divinitat, una estàtua de Filip que pretenia mostrar als assistents la grandesa del rei que era igual a les dels dotze déus. Quan el teatre es va omplir, va aparèixer Filip vestit amb una túnica blanca. Va deixar el seu seguici enrere i va avançar al capdavant de la pompa. Volia demostrar així als assistents que ara tenia l'estima de tots els grecs i que no necessitava la seva guàrdia personal.

(...) Però quan Filip va dir als seus amics a l'entrada del teatre que se li avancessin i als seus guardaespalles que el seguissin mantenint certa distància, Pausànies, aprofitant que el rei estava sol, va córrer cap a ell i li va clavar un ganivet a les costelles i Filip va caure mort.”

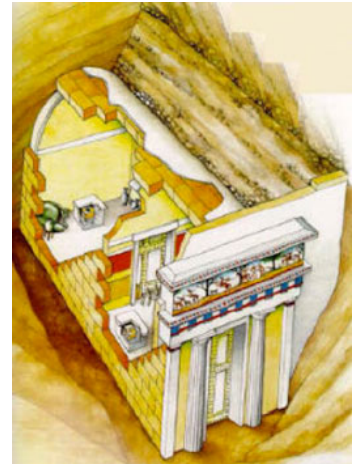
Diodor de Sicília, *Biblioteca històrica* 16, 92.5, 93.2 i 94.3

De l'antiga ciutat s'ha conservat part de les muralles, el palau, el teatre i una zona de santuaris dedicats a Eúclia o Euclèia i a Cíbele, la mare dels déus. Aquest culte va prendre especial embranzida en època hel·lenística.

L'any 1977, gràcies als treballs d'excavació dirigits pel professor Manolis Andronikos, la troballa d'un monumental conjunt funerari sota un gran túmul de terra semblava certificar el testimoni de Diodor. Aquesta troballa és considerada com un dels descobriments arqueològics més espectaculars del segle XX. A banda del seu valor històric, sobretot pel fet de no haver estat profanada, la tomba de Filip II és un dels millors exemples conservats de tombes macedònies, un tipus de monument funerari que imitava el format de petits temples i que tenien una cobertura de volta. D'altra banda, la informació que aquest tipus de construccions aporta serveix alhora per a completar la que tenim sobre la decoració pintada dels temples grecs que, en la seva gran majoria, no la conserven. Sota aquest túmul van aparèixer també altres tombes, la coneguda com d'Eurídice (la mare de Filip), la del Príncep i la del rapte de Persèfone.

2.3.2. Pel·la

Pel·la, la nova capital macedònia, es convertí, gràcies a un dels seus fills més il·lustres, Filip II, en la ciutat amb més projecció internacional de tota Macedònia. La zona havia estat ocupada des d'època neolítica i té contactes amb el món egeu durant l'edat del bronze. A principis del segle IV aC esdevingué la capital del regne macedoni, per ordre del rei Arquelaus que la definí com “la més gran de les ciutats macedònies” (Xenofont, *Hel·lèniques* 5, 2, 13).

La tomba de Filip II de Macedònia

Reproducció que mostra l'estructura de la tomba amb la seva doble sala interior (*prothálamos* i *thálamos*) i la ubicació de les troballes. A la segona sala, hi havia un altre enterrament, el d'una dona. Probablement, siguin les despulles de Cleòpatra, la dona de Filip que fou assassinada per Olímpia.

Les armes de Filip II

A la sala on es va trobar la *lámaka* d'or amb les restes incinerades de Filip II hi havia armes luxoses: una cuirassa, un escut, puntes de llança i unes gamberes. Una d'elles més curta que l'altra, fet que podria coincidir amb el fet que Filip era coix d'una cama a causa d'una ferida de guerra.

El moment àlgid d'aquesta ciutat arribà amb Filip II. Sota el seu regnat, Pel·la s'omplí de grans edificis i esdevingué el centre polític, social i artístic del nord de Grècia. Molts foren els que viatjaren a Pel·la cercant suport i mecenatge del sobirà: Eurípides o el pintor Zeuxis, són alguns dels més coneguts.

Després de la mort d'Alexandre i ja sota l'hegemonia de Cassandre, la ciutat va ser reformada i ampliada seguint el model de traçat hipodàmic. La majoria d'edificis conservats són d'aquesta època o bé posteriors: àgora, luxoses cases privades. Pel·la es mantingué com una ciutat activa i pròspera fins que el 168 aC, després de la victòria del general romà Emili Paule a la batalla de Pidna, se sotmeté al jou romà.

2.3.3. Filips (*Philíppoi*)

La ciutat de Filips (*Philíppoi*) fou construïda el 356 aC per Filip II que volgué donar el seu nom al nou centre. La ciutat sorgia en l'indret d'una antiga colònia fundada pels habitants de l'illa de Tassos en un punt que controlava la ruta terrestre tràcia entre Amfípolis i Neàpolis (l'actual ciutat portuària de Kavala). També es podien controlar des de Filips l'explotació de les mines d'or del Pangeu, una de les principals fonts de riquesa de Macedònia. Filip fou plenament conscient de la situació privilegiada d'aquest punt estratègic que l'historiador Apià descriuria segles més tard com "el punt d'unió entre Europa i Àsia" (Apià d'Alexandria, *Guerres civils* 4, 13, 106).

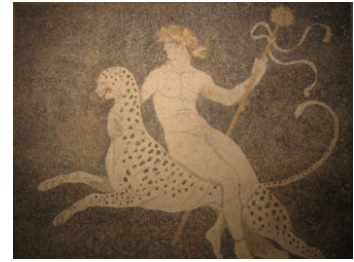
La ciutat és coneguda, sobretot, per haver estat l'escenari de l'enfrontament entre els assassins de Cèsar, Brutus i Cassi d'una banda, i Antoni i Octavi per l'altra, l'any 42 aC, un enfrontament que va tenir conseqüències de crucial importància atès que suposà la fi de la República i l'inici de l'època imperial romana.

2.3.4. Amfípolis

Situada a la part oriental de Macedònia, a la vall del riu Estrimó, molt a prop de les mines del Pangeu, Amfípolis fou fundada per una tribu tràcia el segle VI aC. El 437 aC esdevingué una colònia d'Atenes. D'aquesta manera, els atenesos prengueren el control de la Tràcia i de les seves matèries primeres: or (de les mines del Pangeu), fusta (per a la construcció naval), blat, etc.

Amfípolis ràpidament es convertí en una de les ciutats més importants de Tràcia, que atreïa gent d'arreu: de l'interior de Tràcia, de Jònia, d'Atenes.

Amfípolis, per la seva situació estratègica, esdevingué un dels principals motius de disputa entre la seva metròpolis i Esparta, que va intentar en diverses ocasions arravatar-la a Atenes.

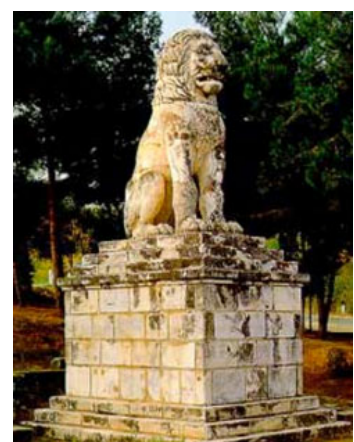

Les luxoses residències de Pel·la

Les cases de la cort reial eren luxoses i estaven profusament decorades amb pintures murals i mosaics com el que es va trobar a la "casa de Dionís" fets amb còdols de riu que representen Dionís damunt una pantera, emulant el seu retorn triomfant de l'Índia. Aquesta part del mite de Dionís va voler vincular-se amb les gestes i el triomf d'Alexandre el Gran a Orient (330-300 aC). Museu Arqueològic de Pel·la.

Vista general del jaciment de Filips

El lleó d'Amfípolis

Monument funerari o honorífic conegut com el "lleó d'Amfípolis", probablement dedicat a Laomedont, un dels millors generals macedonis.

La Pau de Nícias (421 aC) estipulà que Atenes cediria a Esparta la ciutat d'Amfípolis que, de seguida, es posà a les ordres del general espartà Bràsidas. Tot i els intents d'Atenes de recuperar aquesta estratègica ciutat, els amfipolians, contents del nou ordre, es negaren a sotmetre's a Atenes.

Amb tot, la independència d'Amfípolis no durà gaire temps, ja que el 359 aC les tropes macedònies ocuparen la ciutat. Si bé va mantenir les seves institucions i una certa autonomia, poc a poc, Amfípolis s'anà convertint en un important base naval al servei dels sobirans macedonis.

En època romana, Amfípolis esdevingué un dels punts més importants de la via Egnàtia, la principal via romana que unia les diverses colònies romanes des de la mar Adriàtica fins a Bizanci.

2.3.5. Tessalònica

Tessalònica, l'actual capital de la regió grega de Macedònia, fou fundada no per Filip II o Alexandre, sinó pel rei macedoni Cassandre, ja en època hel·lenística (315 aC). Rep el nom de la dona de Cassandre, Tessalònica, la germana d'Alexandre el Gran. Tessalònica s'alçava al final del golf Termaic aprofitant un punt estratègic.

Com passava a les altres *póleis* hel·lenístiques, Tessalònica tingué una doble administració: d'una banda, funcionà com una ciutat autònoma en el marc del regne macedoni, amb les antigues institucions cíviques: *boulé*, *ekklesia* i arconts; d'altra banda, però, estava sota l'hegemonia del rei macedoni i dels funcionaris reials. El rei podia intervenir en els temes administratius de la *póleis* mitjançant decrets reials que esdevenien una segona font de legislació.

Dels edificis públics de la Tessalònica hel·lenística no se'ns ha conservat res atès que la ciutat fou completament remodelada en època romana. S'han pogut recuperar però restes del Serapeu (o temple de Serapis) construït, probablement, el segle III aC. Les més de 30 inscripcions trobades al seu interior testimonien l'àmplia acollida del culte als déus egipcis Isis, Serapis, Anubis i Osiris entre els habitants de la ciutat.

3. La grandesa d'Alexandre

En morir (336 aC), Filip deixà com a hereu el seu fill, **Alexandre**, vist amb suspicàcia per una part de la noblesa macedònica perquè era fill d'una estrangera. El seu origen mixt, la seva jove edat (20 anys) i els records de les empreses del seu pare no presagiaven gaires èxits per al jove monarca.

3.1. L'inici de la campanya asiàtica (334 aC)

En l'inici del seu regnat, Alexandre continuà la **política antitebana** del seu pare. Així, el 335 aC, Alexandre atacà i destruï Tebes (només hi salvà la casa del poeta Píndar), posant de manifest la brutalitat dels mètodes emprats per mantenir la posició hegemònica de Macedònia a l'interior de Grècia.

La decisió més important d'Alexandre fou donar inici a la **campanya de Pèrsia (334 aC)**, que comportarà la **destrucció de l'imperi persa** i un canvi transcendent en el tauler geopolític mundial.

Aquil·les i Hèrcules

Olímpia (o Olímpíada), la mare d'Alexandre, era una princesa de la família reial de l'Epir, la qual es considerava descendent d'Aquil·les. Per la seva banda, la família reial macedònica es considerava descendent d'Hèrcules.

La **propaganda macedònica** intenta presentar aquesta iniciativa com una **guerra de venjança de grecs contra perses**, recuperant la retòrica triomfal grega relativa a les Guerres Mèdiques (que havien passat feia més de cent cinquanta anys). D'aquesta manera, es remarcava la plena pertinença de Macedònia (fins feia poc tinguda per bàrbara) a la grecitat i el conflicte podia ser presentat com un enfrontament entre "món grec" i "món bàrbar". Aquesta interpretació té encara avui dia molts defensors, els quals, inconscientment, associen Alexandre a la "europèitat" i a la "llibertat", mentre l'imperi persa, exemple d'"asianitat", és vinculat al "servilisme".

Aquesta és –en realitat– una **interpretació interessada**, perquè l'imperi persa és una entitat geogràfica estretament vinculada al món grec: una part del món grec vivia sotmesa als perses amb una relativa autonomia; les tropes perses estaven integrades per un nombre ingent de mercenaris grecs; no pocs grecs serviren els sobirans perses en l'administració de l'imperi i, fins i tot, com a comandants militars de les tropes que s'enfrontaren a Alexandre.

Les causes del conflicte semblen més profundes. D'una banda, després de sotmetre Grècia, el **dinamisme expansiu de Macedònia** necessitava més espais d'actuació: els territoris d'Àsia, sotmesos al rei de Pèrsia però poblats per grecs, es presentaven com un terreny d'expansió natural. També eren evidents les **debilitats internes de l'imperi persa**: l'expedició dels Deu Mil havia posat de manifest que era possible arribar a Babilònia sense gaire oposició. És probable,

a més, que no hi hagués un pla inicial de conquesta de tot l'imperi persa, sinó que l'actuació d'Alexandre s'anés modificant sobre la marxa, enduta per les febleses perses i per l'eufòria dels èxits macedònics.

La campanya s'inicià (**primavera del 334 aC**) amb el creuament de l'**Hel·lespont**. Segons la propaganda macedònica, el conflicte tenia com a objectiu l'alliberament dels grecs d'Àsia, els quals, segons la Pau d'Antàlcidas (386 aC), havien quedat súbdits del rei de Pèrsia. L'actuació d'Alexandre trencava, doncs, amb la política del seu pare, ja que Filip II sempre havia respectat els termes de l'esmentada Pau d'Antàlcidas.

L'Hel·lespont

L'Hel·lespont, avui dia l'estret dels Dardanels, és l'estret que posa en comunicació la mar Egea amb la mar de Màrmar (l'antiga Propòntida), separant, d'aquesta manera, Europa i Àsia.

En posar peu a Àsia, s'oposaren a Alexandre els sàtrapes perses d'Àsia Menor amb nombrosos efectius militars, amb participació de mercenaris grecs i comandats per oficials grecs i amb participació de mercenaris grecs. Prop del riu Grànic, a la Tròada, a la costa septentrional d'Anatòlia, tingué lloc la **batalla del Grànic** (maig del 334 aC) que fou un desastre per a l'imperi persa: diversos sàtrapes i comandants moriren al camp de batalla i bona part dels mercenaris es passaren al bàndol macedònic.

La derrota persa deixà sense defensa terrestre bona part d'Anatòlia, fet que explica la facilitat amb què el victoriós Alexandre continuà el seu **avanç per les costes d'Àsia Menor**. Així, poc després de la batalla, ocupà la capital de la satrapia de Frígia i prosseguí en direcció sud, seguint la costa, "alliberant" –no sense problemes– les ciutats gregues de Milet, Efes i Halicarnàs. També conquerí Sardes, la capital de la satrapia de Lídia i veritable centre administratiu de tota l'Àsia persa (334 aC).

La visió tradicional presenta la batalla del Grànic (334 aC) com l'alliberament de les *póleis* gregues d'Àsia Menor i com l'acompliment d'un ideal present des de la conquesta persa.

3.2. La conquesta d'Anatòlia i Síria (333-331 aC)

L'assoliment d'aquest objectiu no comportà –com hauria estat previsible– la fi de les hostilitats, ans al contrari. En efecte, en lloc de retornar a la pàtria (com hauria estat raonable), Alexandre decidí la **continuació de la campanya** seguint la costa de Cària, Lícia, Pamfília i Pisídia, on les tropes passaren l'hivern. Amb l'inici de la nova primavera (333 aC), la campanya es reprengué amb la conquesta de l'interior d'Anatòlia.

L'actuació més memorable d'aquesta campanya anatòlica fou l'**ocupació de Gòrdion**, la capital de la satrapia de Frígia. En aquesta ciutat, Alexandre protagonitza un dels episodis que l'ha fet famós: el **tall del "nus gordià"**. Segons la llegenda (amb versions diverses), el "nus gordià" era un nus molt intricat que lligava un carro de bous (potser només el jou) a un pal. S'havia profetitzat

que qui aconseguís desfer el nus, s'asseguraria el domini d'Àsia. En arribar a Gòrdion, Alexandre intentà desfer el nus. Però, en veure's impossibilitat, fent ús de la seva espasa, el tallà, perquè segons proclamà, era el mateix tallar-lo que desfer-lo. De l'episodi del "nus gordià", neix l'anomenada *solució alexandrina*, segons la qual, cal sempre trobar solucions laterals quan és impossible resoldre un problema directament.

Davant l'avanç d'Alexandre, l'imperi persa reaccionà intentant, per via marítima, atacar la rereguarda d'Alexandre, però no aconseguí deturar les hostilitats. Després d'estar ocupat en la campanya de l'interior d'Anatòlia durant tot el 333 aC, Alexandre travessà el Taure –la serralada que separa l'interior d'Anatòlia de la costa– per a assolir la plana costanera de Cilícia. L'objectiu d'aquesta maniobra eren les costes de Síria i de Fenícia, on hi havia les bases de la flota persa que havia atacat la rereguarda macedònica. L'enfrontament amb el gruix de l'exèrcit persa, comandat pel mateix rei Darius III, tingué lloc prop del riu Issos, prop de la frontera entre Cilícia i Síria.

La **batalla de l'Issos (novembre del 333 aC)** representà una nova gran victòria per a Alexandre. S'aconseguí un botí immens i es féu presonera bona part de la família reial persa. A més, el rei persa, obligat a fugir precipitadament, perdé les tropes millors, els oficials més competents i també el seu propi prestigi personal.

El botí de la batalla de l'Issos

"Quan (Alexandre) va veure els gibrells, les gerres, les banyeres i els unguentaris d'alabastre (del bany de Darius), tot fet d'or i adornat molt refinadament, mentre tota l'estança emetia una fragància meravellós pels perfums i per les espècies, i quan del bany entrà en una tenda digna d'admiració per la seva amplada i altura i per la decoració dels llits, de les taules, i del banquet, dirigint-se als seus companys digué: "Tot això és, pel que sembla, el que vol dir ser rei".

Plutarc de Queronea, *Vida d'Alexandre* 20, 8

Per a commemorar la victòria, Alexandre realitzà un acte inusual: la **fundació d'una nova ciutat** a la qual donà el seu nom, en ple territori enemic. Aquest nou centre, denominat **Alexandria de l'Issos o de Cilícia**, substitueix, en realitat, una ciutat fenícia precedent que resultava clau per a la defensa d'un congost denominat "Portes de Síria" que controlava els accessos a Síria i a Fenícia. Es tractava, doncs, d'una **fundació clarament estratègica**.

En els dos anys següents (332-331 aC) Alexandre estigué ocupat en la **submissió de Síria i de Fenícia**, tasca facilitada pel fet que, a l'arribada de les tropes macedòniques, aquestes regions ja s'havien revoltat. Després de la conquesta fàcil de Damasc (332 aC) i de la rendició de les ciutats fenícies, l'únic problema important fou la **captura de Tir de Fenícia (332 aC)**. Aquesta ciutat, que

"Tanto monta"

D'aquest mateix episodi deriva el mot heràldic de Ferran el Catòlic: "*tanto monta*". Aquesta expressió tenia una segona part (que sovint s'oblida) que implicava "tant fa desfer el nus gordià com tallar-lo" en al·lusió precisament a aquest episodi de la vida d'Alexandre.

Mosaic romà trobat a la Casa del Faune a Pompeia que reproduïx un fresc hel·lenístic on Alexandre i Darius III s'enfronten a la batalla de l'Issos (o potser la de Gaugamela). Museu Arqueològic Nacional de Nàpols.

Alexandreta / Iskenderun

L'actual ciutat turca d'Alexandreta o Iskenderun, és a dir, "Alexandre" en turc, se situa prop de l'indret on sorgia l'antiga Alexandria de l'Issos o de Cilícia.

constituïa la principal base de la flota persa del Mediterrani, resultava inexpugnable per la seva configuració (era gairebé una illa). Amb tot, també Tir, després d'un setge de set mesos, finalment capitulà.

La campanya siriana prosseguí amb la submissió de Judea, Jerusalem inclosa. En ocasió de la **conquesta de Jerusalem** (332 aC) sorgí una de les moltes llegendes que farceixen la biografia del rei macedònic. Segons l'historiador jueu Flavi Josep, els sacerdots de Jerusalem llegiren a Alexandre un passatge del *Llibre de Daniel*, en el qual es profetitzava que un rei grec derrotaria l'imperi persa. En realitat, es tracta d'una llegenda sorgida *a posteriori*, ja que el *Llibre de Daniel* fou redactat, segons sembla, en el decurs del segle II aC:

“...mentre els jueus l'acompanyaven, [Alexandre] entrà a la ciutat [de Jerusalem]. Es presentà al temple i féu un sacrifici a Déu, sota la direcció del summe sacerdot (...). Aleshores li ensenyaren el Llibre de Daniel, en el qual es diu que un dels grecs desfaria l'imperi dels perses i [Alexandre] pensà que era ell mateix la persona assenyalada”

Flavi Josep, *Antiguitats jueves* 11, 336-337.

Després de la **conquesta de Gaza** (332 aC), Alexandre es plantà a Egipte, territori que sovint s'havia revoltat contra els perses i havia aconseguit independitzar-se. **Alexandre hi fou rebut com un alliberador** (331 aC).

L'acte més transcendental d'aquesta campanya egípcia d'Alexandre fou la **fundació d'Alexandria d'Egipte** (331 aC), destinada a tenir un paper protagonista sobretot després de la mort del sobirà macedònic.

Alexandre s'endinsà en el desert fins a l'oasi de Siwa, on els sacerdots d'aquest santuari oracular, interessats a presentar Alexandre com a sobirà legítim d'Egipte, sempre en clau antipersa, el reconegueren com a fill d'Ammó (una divinitat egípcia que fou assimilada a Zeus). Investit com a fill de Zeus-Ammó, Alexandre es dirigí a Memfis, la capital del Baix Egipte, on fou reconegut oficialment com a sobirà per la casta sacerdotal egípcia.

D'aquesta **vinculació a Zeus-Ammó**, neix la iconografia d'Alexandre assimilat a la divinitat egípcia, en la qual el cap del rei apareix cenyit amb una diadema decorada amb dues banyes de moltó (l'animal que representa Ammó) i dues plomes allargassades (a la iconografia egípcia, Ammó tenia una corona formada per dues plomes verticals llargues). Aquesta representació d'Alexandre tingué força transcendència, no només perquè afavoria la divinització del personatge, sinó perquè fou emprada també en època romana per a decorar alguns santuaris importants dedicats al culte de l'emperador.

La conquesta de Síria, Fenícia i Egipte fou facilitada per la persistència dels sentiments antiperses: Alexandre fou considerat un alliberador.

La tradició hebrea

A la tradició hebrea, recollida en el *Llibre dels Macabeus* (1, 1-10) i en el *Llibre de Daniel* (7, 6; 8, 3-8; 8, 20-22; 11, 3), l'arribada d'Alexandre es presenta com l'inici d'un període de convulsions i de tragèdies per tal com posa fi a l'imperi persa (que, per norma general, tractà el poble jueu benèvolament) i propiciarà a la llarga el regnat d'Antíoc IV (un veritable monstre per als jueus).

Moneda encunyada sota el regnat de Lisímac (297-281 aC) amb Alexandre el Gran representat com a Zeus-Ammó. Londres, British Museum.

3.3. La submissió del cor de l'imperi persa (331 aC)

Amb el control de tots aquests territoris, Alexandre dominava tota la costa del Mediterrani oriental, una zona ben coneguda per als grecs. No satisfet amb aquestes conquestes, el rei macedoni decidí rebutjar les ofertes de pau ofertes pel rei persa i optà per la **continuació de la campanya**, fet que suposava endinsar-se per l'interior de l'imperi persa.

Travessà el desert de Síria i arribà fins a la riba de l'Eufrates i del Tigris, els dos grans rius de Mesopotàmia (331 aC). Prop del Tigris, tingué lloc la tercera batalla decisiva de la seva aventura asiàtica, després de la batalla del Grànic i del riu Issos: la **batalla de Gaugamela** (al nord de l'actual Iraq).

A la **batalla de Gaugamela** (331 aC), Alexandre derrotà les tropes perses, molt superiors en nombre, comandades pel rei Darius III. Aquesta derrota persa comportà la **fi de l'imperi aquemènida**.

Darius intentà organitzar la resistència en les satrapies orientals del seu imperi però fou traït i assassinat per un dels seus governadors: l'assassinat de Darius posava fi dramàtica a la dinastia aquemènida.

Paral·lelament Alexandre prosseguí la seva campanya triomfal, conquerint **les grans capitals de l'imperi persa**: Babilònia, Susa, Persèpolis, Ecbàtana. Persèpolis fou saquejada i part del palau de Xerxes fou incendiat, com a conseqüència d'un incendi fortuït o com a revenja per l'incendi de l'acròpolis d'Atenes durant la Segona Guerra Mèdica (segons intentà justificar la propaganda macedònica).

3.4. Les satrapies orientals i la campanya de l'Índia (330-324 aC)

Malgrat haver conquerit el cor administratiu i polític de l'imperi persa, Alexandre no deturà les seves activitats militars. En part, aquesta conducta es devia a la voluntat de perseguir Darius que havia trobat refugi en les regions orientals de l'imperi persa. Però, un cop mort Darius a mans del governador de la Bactriana, Alexandre se'n considerà el successor legítim i, en conseqüència, maldà per venjar la mort del rei persa i **recuperar el control de totes les satrapies orientals**, que s'havien pràcticament independitzat.

Després de travessar les Portes Càspies (330 aC), que donaven accés a les províncies septentrionals i orientals de l'imperi persa, Alexandre conquerí les satrapies d'Hircània (costes de la mar Càspia), Pàrtia (Iran oriental), Ària (Afganistan occidental), Drangiana (Iran oriental) i Aracòsia (Afganistan meridional).

L'objectiu d'Alexandre foren, emperò, les satrapies més orientals de l'imperi persa: la **Bactriana** (nord d'Afganistan i Pakistan), la **Sogdiana** (Tadjikistan i Uzbekistan) i la **Margiana** (Turkmenistan) (329-328 aC).

En l'estada a Sogdiana, a les extremitats del món conegut (328 aC), Alexandre es casà amb **Roxana**, una princesa local, en un acte que ha estat interpretat com el primer inici de la reconciliació amb els vençuts i d'un projecte de fusió entre grecs/macedònics i perses.

Al mateix temps, després de la mort de Darius III, **Alexandre assumí oficialment el títol dels reis perses**, és a dir, "rei de reis". En conseqüència, també procedí a la **introducció del cerimonial persa**, en particular, el ritual de la *proskýnesis* "prostració", propi de la cort persa, ja sigui en forma de petó a la mà del sobirà o de completa prostració a terra. Aquest ritual escandalitzà grecs i macedonis i provocà un malestar creixent entre els companys de vella data d'Alexandre. El malestar tingué conseqüències ulteriors. Es reprimí amb duresa un primer complot, en el qual acabà implicat Parmenió, un dels col·laboradors més fidels d'Alexandre. En un segon complot morí l'historiador oficial Cal·lístenes, també contrari al ritual de la *proskýnesis*.

Xa i rei de reis

El títol oficial del rei de Pèrsia era *shahanshah* mot que en persa volia dir "rei de reis". En efecte, en persa, *xa* és rei.

En aquestes contrades orientals –mai abans no recorregudes per un exèrcit grec– **Alexandre fundà nombroses ciutats** (en realitat, majoritàriament refundacions de centres ja existents) a les quals donà el seu nom. Aquestes noves fundacions configuren la constel·lació d'Alexandries de les satrapies orientals de l'imperi d'Alexandre.

La fundació de les Alexandries orientals (330-324 aC)

Entre les ciutats fundades per Alexandre cal citar Alexandria Ariana (330 aC, a la satrapia d'Ària, avui dia Herat a l'Afganistan); Alexandria Proftàsia (330 aC, l'actual Farah a l'Afganistan occidental); Alexandria Aracòsia (330 aC, a la satrapia d'Aracòsia, probablement l'actual Kandahar –contracció d'Iskandahar=Alexandre– al Pakistan); Alexandria del Caucas (329 aC, l'actual Bagram, prop de Kabul); Alexandria *Eschaté* (329 aC, a la Sogdiana, a l'actual Tadjikistan); Alexandria Margiana (a la satrapia de Margiana, actualment Merv, al Turkmenistan); Alexandria de l'Oxus (328 aC, a la Bactriana, avui dia Ai-Khanum a l'Afganistan); Alexandria Bucèfala (327 aC, avui Jhelum, al Punjab pakista-nès); Alexandria Nicea (327 aC, Jalapur, al Punjab indi); Alexandria de l'Hifasis (327 aC, a les ribes d'aquest riu que senyala el límit més oriental de la campanya d'Alexandre); Alexandria de l'Indus (326 aC, al curs mitjà del riu Indus, l'actual Uch Shafir al Pakistan). En el camí de retorn de l'Índia, ja a prop de la costa, es fundaren Alexandria Carmània (325, a la satrapia de Carmània, a la costa iraniana) i Alexandria Susiana (324 aC, a la desembocadura de l'Eufrates i del Tigris).

Aquestes Alexandries orientals esdevingueren punts d'encontre de civilitzacions diverses i focus d'irradiació de la cultura grega.

La localitat d'**Ai-Khanum** (a l'Afganistan septentrional), sembla correspondre a l'**Alexandria de l'Oxus**, que permetia el control de les rutes cap a la Xina i cap a les estepes d'Àsia central. Ben coneguda gràcies a les excavacions franceses i russes, es configura com una autèntica ciutat grega en plena Àsia central, amb un teatre, un gimnàs, cases d'estil grec, inscripcions i monedes en grec. També mostra, però, trets propis de la tradició cultural persa com ara el gran palau o un dels temples dedicat a Zeus.

Un altre centre singular fou **Alexandria Eschaté** (329 aC), és a dir, l'"última" o la "(més) llunyana". Fundada, després de travessar el Pamir, a la riba del riu Iaxartes (avui el Syr Darya), a la Sogdiana (actual Tadjikistan), fou la primera via de contacte del món occidental amb la cultura de la Xina.

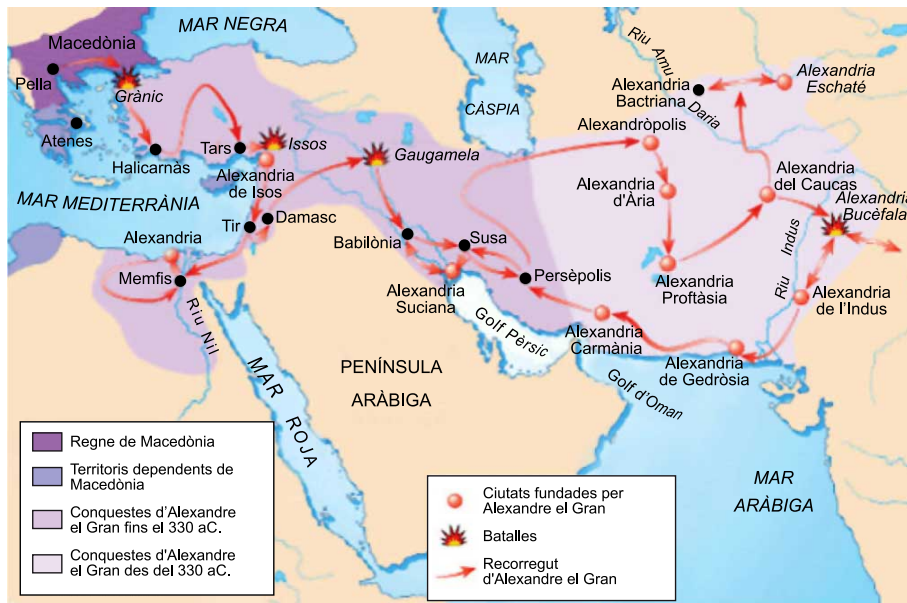
Després de sotmetre totes les satrapies orientals i de deixar enrere les fronteres de l'imperi persa, Alexandre sorprengué tothom iniciant la **campanya de l'Índia** (326 aC).

En efecte, a la primavera del 326 aC, Alexandre travessà el Caucas Índic (l'actual Hindu-Kush) i es plantà a la regió de l'actual Caixmir. En aquesta zona, derrotà un sobirà indi de nom **Poros**, que havia estat aliat de Darius III. Les fonts recorden especialment l'exèrcit d'elefants del príncep indi.

Alexandre hauria volgut prosseguir l'**avanç fins al Ganges** però, un cop arribat al riu Hifasis (a l'estat indi del Punjab), l'exèrcit es revoltà (326 aC). En part, els soldats grecomacedonis, lluny de casa des de feia temps, no volien continuar la campanya contra els prínceps indis i endinsar-se per territoris poc coneguts per a grecs i per a perses. S'havien depassat les fronteres de l'imperi persa (l'enemic al qual calia derrotar) i el poc coneixement del subcontinent indi feia desconfiar de l'aventura.

El record d'Alexandre en època de Marco Polo

A la Bactriana el record d'Alexandre era present, fruit probablement de la influència islàmica, en època del viatge de Marco Polo, ja que el rei d'aquesta regió es considerava descendent d'Alexandre i de la filla de Darius.

Les expedicions d'Alexandre el Gran.

La revolta de l'exèrcit macedònic (326 aC) comportà la fi de la campanya de l'Índia i l'inici de la via del retorn.

El retorn seguí el curs del riu Indus fins a la seva desembocadura. En aquest punt, l'exèrcit macedònic es dividí en tres branques: una part féu via marítima, costejant les costes de l'oceà Índic i del golf Pèrsic fins a arribar a la desembocadura de l'Eufrates i del Tigris; un segon contingent prengué la ruta més interna, dirigint-se cap a Alexandria d'Aracòsia; el tercer grup, amb Alexandre al capdavant, féu la ruta més àrdua, consistent a creuar el desert de la satrapia de Gedròsia (SO del Pakistan; SE de l'Iran). La travessa d'aquest desert fou particularment dura i plena de relats llegendaris que accentuen les dots de comandament d'Alexandre i la seva capacitat de resistència. A l'any següent (324 aC), les tropes terrestres arribaren conjuntament a Persèpolis i poc després es reunien amb la resta de la flota a la desembocadura de l'Eufrates i del Tigris. L'aventura militar s'havia acabat.

Alexandre instal·là la seva cort a Babilònia i es concentrà en les tasques d'administració i reorganització del seu nou imperi.

3.5. El projecte polític d'Alexandre

Les actuacions d'Alexandre a Babilònia mostren els punts principals del seu projecte polític. En primer lloc, promogué una política de reconciliació amb els vençuts, atorgant als perses la igualtat de drets (*homónoia*).

Aquesta política de reconciliació fou acompanyada d'un intent d'**unificació ètnica i de confraternització general**: s'afavorí el matrimoni entre els soldats grecomacedonis i dones dels territoris conquerits, prenent com a exemple els matrimonis d'Alexandre amb princeses perses.

“Maldava per apropar la manera de viure dels perses a la dels macedonis, pensant que el seu poder seria més ferm si aconseguia la concòrdia i la fusió entre els dos pobles, més per la benvolença que per la força.”

Plutarc de Queronea, *Vida d'Alexandre* 47, 4-5

“Amb el desig de continuar la descendència del meu llinatge, he pres per muller la filla de Darius (Estatira) i he aconsellat als més estimats dels meus amics que fessin fills amb les presoneres, per tal d'eliminar, amb aquest pacte sagrat, les diferències entre vencedors i vençuts”.

Quint Curci Rufus, *Història d'Alexandre* 4, 5

Amb tot, les reticències d'un i altre bàndol foren sempre notables. Així l'aristocràcia persa se sentí sempre marginada dels òrgans de decisió i de poder, reservats als grecs.

Alexandre intentà **millorar l'organització de l'imperi**, duent a terme la **separació dels poders civil i militar dels governs provincials** (que fins aleshores havien estat reunits en mans d'una mateixa persona). També s'implementa un sistema monetari unificat que tenia plata com a base i que va prendre la moneda àtica com a punt de partida. El grec es difongué com a llengua de cultura i oficial d'aquest vast imperi (al costat d'altres llengües administratives locals). Moltes d'aquestes mesures sobrevisqueren a l'obra d'Alexandre i foren continuades pels seus successors, en particular, per la dinastia selèucida.

Finalment, el 323 aC, amb només 33 anys d'edat, i nombrosos projectes al cap, Alexandre morí a Babilònia, víctima del paludisme, sense deixar un successor clar. La unitat del seu imperi no sobreviuria gaire temps més a la mort del seu creador.

3.6. Una vida de llegenda

Historiadors i biògrafs aviat s'interessaren per narrar les gestes d'Alexandre. En efecte, la singularitat i excepcionalitat mateixa de les gestes d'Alexandre feren que s'introduïssin en el relat biogràfic tot un seguit d'anècdotes, més o menys fantosiques, amb una tendència creixent a la **mitificació de la biografia del sobirà macedònic**.

Per norma general, les obres conservades que barregen sovint elements històrics amb motius llegendaris són, emperò, molt posteriors als fets que narren: la *Història d'Alexandre el Gran* de l'historiador romà Quint Curci Rufus (segle I dC), l'*Anàbasi d'Alexandre d'Arrià* (autor del segle II dC), la *Vida d'Alexandre* i el tractat *Sobre la fortuna d'Alexandre* de *Plutarc de Queronea* (segle II dC), a més d'alguns fragments de la *Biblioteca històrica* de *Diodor*

Les tres esposes d'Alexandre

Després de derrotar Darius i autoproclamar-se vencedor, Alexandre adoptà diversos costums de la cort perses, entre elles disposar d'un harem de concubines i un estol d'eunucs. Al costum persa responen també els seus tres casaments amb Roxana, princesa de la Bactriana, amb una filla de Darius III, i amb una altra princesa persa.

de Sicília (I aC). A banda d'aquests obres “serioses”, també es té constància de diverses biografies novel·lades, l'exemple més simptomàtic de les quals és la *Vida d'Alexandre de Macedònia* del Pseudo-Cal·lístenes.

Ja des d'antic, emperò, es donaren diverses valoracions –positives i negatives– d'Alexandre i de les seves gestes, que configuren els dos filons de la historiografia alexandrina: la historiografia de l'amor i de l'odi per Alexandre. En efecte, a banda dels relats “oficials”, que donaven l'òptica d'Alexandre (començant per l'obra de Cal·lístenes, parent d'Aristòtil, mort per ordre del mateix Alexandre), en sorgiren moltes que oferien versions més matisades o alternatives a les explicacions oficials.

Normalment ningú no oblida els trets heroics de la seva trajectòria: l'amor per l'aventura, la seva habilitat militar, el seu afany de coneixement; la seva ànsia de glòria. També es recorden la seva habilitat política i la seva visió intel·lectual com a propugnador de la conciliació entre vencedors i vençuts i defensor de la fraternitat universal. En positiu també se l'ha considerat un buscador de la veritat última, mogut per la insatisfacció cultural i per una curiositat infinita. La seva campanya de l'Índia féu que se'l considerés un **nou Dionís**, el culte del qual la seva mateixa mare –Olímpia– portà, segons sembla, de l'Epir a Macedònia.

Per contra, i ja des d'antic, se l'ha tingut per un conqueridor egòlatra, un mitòman sense escrúpols i un pragmàtic ambiciós convertit de la nit al dia en un dèspota oriental sense més; un personatge endut per una passió que no podia ser controlada ni satisfeta.

En qualsevol cas, les virtuts “polítiques” i l'excepcionalitat de les seves gestes feren d'Alexandre un model per als sobirans hel·lenístics, per als emperadors romans i per als emperadors bizantins que, conscientment, desenvoluparen la idea de la *imitatio Alexandri*, és a dir, la “imitació” o “emulació d'Alexandre”.

En l'àmbit popular, la fortuna d'Alexandre està documentada pel fet que la seva imatge –en monedes fixades a collarets, gemes o segells– fou emprada com un **talismà apotropaic** i com a **amulet de bona fortuna** per a gent de tota condició social.

Escrita en el segle III dC, probablement a Egipte, la *Vida d'Alexandre de Macedònia* falsament atribuïda a Cal·lístenes (per això, se'l considera obra del Pseudo-Cal·lístenes), és el millor exemple d'aquestes biografies novel·lades, que suscitaren gran interès entre els antics i gaudiren de gran fortuna popular. S'hi barregen gestes històriques reals amb interpretacions tergiversades i nombroses dosis de fantasia i imaginació. Se'n van fer versions diferents en

Visions negatives d'Alexandre

Les altres visions negatives d'Alexandre provenen del zoroastrisme i de l'imperi sassànida. A Alexandre, qualificat de ser sanguinari i caracteritzat com “Alexandre el maleït, el romà” s'atribuïa la destrucció dels temples del foc i dels textos sagrats del zoroastrisme.

Versions i traduccions del

Són variades les versions de l'obra i nombroses les traduccions a llengües diverses (siríac, armeni, àrab, georgià, copte, etiop, hebreu, persa, a banda, naturalment, del llatí). Fins i tot, una versió d'aquesta obra fou coneguda a l'Índia i a Indonèsia. És un indicatiu de l'èxit i la transcendència d'aquesta obra.

diverses ocasions i fou traduïda a diverses llengües. D'aquesta obra deriven, en última instància, la idea i les representacions d'Alexandre que es difonen a Occident i a Orient durant l'antiguitat clàssica i l'edat mitjana.

La idealització del personatge començà per la **descripció de la seva aparença física**. Fou constant representar-lo amb una llarga cabellera rossa, pròpia d'un lleó, les dents afilades, com si fos una mena de serp, i els ulls de colors diferents (negre, el dret; blau, l'esquerra).

Pel que fa al **caràcter** se'l presenta ambiciós, obstinat, tenaç, determinat. En positiu, se li lloarà la curiositat, la clemència i la generositat. Per contra, els crítics recordaran la fama de ser cruel, despietat, incontrolat, irascible, furibund, capaç de prendre decisions en calent i penedir-se immediatament.

Les fonts favorables al rei afirmen que no es deixà endur per les passions de la carn. Es recorden els seus casaments (alguns d'ells són mesures de caràcter polític) i la seva peculiar amistat amb Hefestió (considerat sovint l'amant d'Alexandre), relació que sembla haver estat modelada a imatge i semblança de l'"amistat" d'Aquil·les i Patrocle descrita la *Iliada*. Fou també un personatge frugal i sobri, sense gaire afició pel menjar o la beguda. Les famoses al·lusions a les borratxeres del personatges són fruit de les exageracions i males interpretacions de la tendència contrària a Alexandre.

Els elements de fantasia es concentren en diversos períodes i episodis de la **Vida d'Alexandre**: així la seva **concepció** és atribuïda no pas a Filip II, sinó a altres personatges: **a un faraó d'Egipte** destronat pels perses i que es disfressa de déu per concebre d'Olimpiada un hereu que el vengi i alliberi Egipte dels perses; al **pare de Darius III**, fent d'Alexandre el germanastre i, per tant, el successor legítim del darrer sobirà aquemènida; o a un **déu** (Zeus o Ammó), que, adoptant la forma de serp, s'hauria unit amb la mare d'Alexandre.

Les **anècdotes de la infància i adolescència** anticipen les virtuts i les realitzacions de l'Alexandre adult i n'anticipen les qualitats i capacitats futures. Així es relata la **doma de Bucèfal**, l'inhòspit cavall que es deixarà domar i muntar només per Alexandre.

En l'**etapa formativa d'Alexandre**, sobresurten dos noms vinculats a ell: en primer lloc, **Aquil·les** (de qui descendia la família de la seva mare, segons la tradició), del qual llegia amb avidesa les gestes narrades a la *Iliada*, el llibre de capçalera d'Alexandre; en segon lloc, **Aristòtil**, el seu preceptor oficial, de qui la llegenda féu derivar tota una sèrie de coneixements secrets i enigmàtics que Alexandre farà servir quan li resulti convenient.

Serp

A l'antiguitat clàssica la serp, animal ctònic per excel·lència, representava el *daímon* o principi fecundador de l'home.

La *Iliada* d'Aristòtil

Segons la tradició, Aristòtil hauria regalat un exemplar anotat de la *Iliada*, que el sobirà macedònic portà amb ell durant totes les seves campanyes.

Les majors dosis de fantasia, emperò, es troben en **els relats relatius a la conquesta de les satrapies orientals, a l'expedició de l'Índia i a la travessa del desert de Gedròsia.**

A Occident, l'episodi més famós de la *Vida d'Alexandre* fou la **conquesta de l'Índia**. La fantasia el farà parlar amb els brahmans ascetes (coneguts també amb el terme de *gimnosofistes*) que viuen nus, amb gran simplicitat, menjant els fruits que espontàniament els ofereix la natura. El diàleg entre Alexandre i els brahmans és un exemple típic de literatura sapiencial, amb trets de la filosofia cínica: les respostes dels brahmans i el seu *modus vivendi* demostraran la vanitat de les conquestes efímeres del mortal Alexandre.

Aquesta contraposició entre dos extrems –la pobresa dels gimnosofistes i la majestat del sobirà– era també present en les dues anècdotes que relacionen Alexandre amb Diògenes, el millor representant dels filòsofs cíncics. Així, en ser demanat què volia d'Alexandre, Diògenes contestà que simplement no li tapés el sol. Al seu torn, Alexandre, preguntat qui hauria volgut ser de no haver estat Alexandre, respongué “Diògenes”.

Skanda

Alexandre deixà empremtes en la literatura i al folklore del subcontinent indi. Amb el nom *Skanda* es coneix una mena d'ogre que atemoreix els infants.

El desconeixement de les regions orientals donà carta blanca al desenvolupament de la **fantasia narrativa**. Es descrigueren contrades de vegetació exuberant, poblades per éssers fantàstics, de feres exòtiques, de criatures misterioses: les amazones; les sirenes (a les quals Alexandre espiava mentre es banyaven); homes sense cap; els cinocèfals d'alè de foc i cap de gos; les dones amb banyes i barba; els homes completament coberts de pèl; homes altíssims amb les mans en forma de serra; gegants salvatges amb ulls de foc. Entre el bestiar fantasiós, Alexandre veié els temibles elefants de Poros, el basilisc (una mena de serp gegant) que mata amb la mirada, felins de tres ulls, puces grosses com granotes. La flora també resulta sorprenent: arbres que creixien en un sol dia; l'Arbre del Sol i l'Arbre de la Lluna capaços de parlar amb veu d'home i de dona, respectivament.

D'entre aquests episodis, sorprenen per la seva capacitat imaginativa: **l'expedició subaquàtica i l'ascensió al cel.**

En l'**expedició subaquàtica**, Alexandre es fa construir una mena de bóta de vidre (un submarí *avant la lettre*) amb el qual és submergit dins el mar per a poder contemplar el fons marí, poblat de peixos estranys i meravellosos.

L'**ascensió al cel** és un episodi que donà molt de joc a la interpretació al·legòrica. Després de la conquesta de Pèrsia, en un moment de contacte entre dos móns –el món terrenal i el món de la fantasia—Alexandre puja al cel en un carro tirat per grius (animal ferotge meitat àliga, meitat lleó) que malden per menjar la carn o fetge de cavall que penja de dos pals sostinguts pel mateix Alexandre. D'aquesta manera, els grius eleven el vol i faciliten l'ascensió d'Alexandre. El vol d'Alexandre s'atura quan una criatura celestial li impedeix d'entrar en l'esfera divina, vetada als mortals.

Originalment, aquesta ascensió era un episodi més que exemplificava la curiositat insana d'Alexandre, que només la mort podia aturar. Progressivament, però, l'episodi fou interpretat al·legòricament com un intent de divinitzar Alexandre i presentar-lo com a vencedor de la mort. En canvi, aquest mateix episodi, a l'Occident medieval, fou emprat per blasmar Alexandre: se'l presentà com exemple d'**orgull sense mesura i de supèrbia temerària**, per tal com intenta una empresa negada a les possibilitats de l'home. Serà un pecat assimilable a altres accions humanes que volen l'impossible, com la construcció de la Torre de Babel o el vol de Simó el Mag.

La **tradició islàmica** ofereix una certa imatge positiva d'Alexandre. A la sura XVIII de l'*Alcorà* apareix un personatge anomenat dhū'al-qarnayn “el de dues banyes”, que ha estat construït a partir de la llegenda d'Alexandre (les dues banyes al·ludeixen a la iconografia d'Alexandre com a Ammó). Es tracta d'un heroi just que esdevindrà, per voluntat de Déu, el conqueridor del món, i que alçarà un mur per a defensar-lo del mal representat per Gog i Magog.

La **tradició persa i turca** adaptà i amplià aquests motius llegendaris d'Alexandre, que és denominat “*Rumi*” és a dir, “el romà” (per extensió, “l'uropeu”). En aquestes obres (en prosa i en vers) es remarcava la sagacitat d'Alexandre (que apareix sovint reunit amb els set savis), les seves victòries, els seus viatges. Reprenen els motius llegendaris del Pseudo-Cal·lístenes i n'incorporen de nous, propis de la tradició turca i persa: la peregrinació a La Meca, els combats contra els habitants de Zanzíbar o les lluites contra els rusos. Un episodi especial veu Alexandre avançar a través del País de les Tenebres o de la Nit Eterna (escenari que probablement reflecteix les zones àrtiques en època hivernal), acompanyat d'un personatge llegendari (Khezr) fins arribar a la Font de la Vida.

L'**èpica persa d'època medieval** recupera, per influència de l'Islam, la figura d'Alexandre i l'iranitza, fent-lo un heroi nacional iranià. Iskandar és un heroi just i savi, inspirat de déu, legítim hereu de l'imperi grec i del persa (és fet germanastre de Darius III).

D'una traducció llatina medieval del Pseudo-Cal·lístenes (segle x) derivaran totes les novel·les i epopeies medievals (en llatí, en alemany, en francès, en castellà, en anglès) en les quals Alexandre, viatger i aventurer constant a la recerca de coses impossibles, és caracteritzat també com un cavaller de l'amor

Els grius

El griu (també dit grif o grifó) era l'animal del Sol. Era una bèstia ferotge que transportava les ànimes dels reis difunts.

Il·lustracions perses i turques

Les il·lustracions (prohibides per l'Islam) perses i turques se centren en el naixement i la mort d'Alexandre, el seu combat contra Poros, o particularment, el moment de la mort de Darius III consolat per Alexandre (el seu germanastre, segons bona part de la tradició oriental). També il·lustraran episodis propis de la tradició islàmica, com ara la recerca de la Font de la Vida, la construcció del mur contra Gog i Magog o la peregrinació a La Meca.

cortès. La més significativa és l'*Alexandreis* de Gautier de Châtillon (segle XII), l'anònim *Libro de Aleixandre*, basat en l'anterior, o les diverses versions franceses i angleses del *Roman d'Alexandre*.

En definitiva, durant bona part de la història d'Orient i d'Occident la figura d'Alexandre s'ha erigit com un contenidor cal·lidoscòpic, susceptible de lloances i de crítiques, on els móns de la realitat i de la fantasia s'han fos en un continu, motivat en última instància per l'excepcionalitat de la seva actuació històrica.

Alexandre i l'art

En *Vida d'Alexandre*, l'escultor Lisip fou el seu escultor "oficial" i tingué l'exclusivitat de la representació artística del monarca macedònic. A banda de les estàtues i retrats del sobirà, Lisip representà un grup de cavallers macedònics mentre participaven en una batalla (probablement la batalla del Grànic) que Quint Metel Macedònic, el general romà, s'endugué a Roma com a part del botí per la conquesta de Macedònia. Amb el seu alumne Leocares, Lisip també féu un grup que representava la caça al lleó amb Alexandre i Crater que fou dedicat com a exvot al santuari de Delfos i del que deriva un conegut mosaic de Pel·la. És també conegut un mosaic de la casa del Faune de Pompeia amb una gran escena de batalla (o bé la de l'Issos o bé la de Gaugamela) amb Alexandre en primer terme (que deriva d'un model d'època hel·lenística).

Els pintors d'època moderna han representat multitud d'escenes de la vida d'Alexandre: la Vil·la Farnesina de Roma (1517-1519) fou decorada amb escenes de la vida d'Alexandre, amb disseny de Rafael. Entre les escenes representades hi ha les *Noces d'Alexandre i Roxana* que intenta reproduir un quadre antic de la mateixa temàtica descrit per Llucià de Samosata. També hi ha una escena amb *La Família de Darius davant Alexandre*, *Alexandre en el camp de batalla* i *Alexandre domant Bucèfal*. Precisament, el tema de la magnanimitat i clemència d'Alexandre per la família de Darius III és el subjecte d'un famós quadre de Paolo Veronese (avui a la National Gallery de Londres), titulat *La família de Darius davant Alexandre* (1565-1567), que reproduïx el moment en què la mare de Darius es prostrà davant Hefestió (a qui havia confós per Alexandre).

4. Escriure i pensar en època de canvis

La primera meitat del segle IV aC, malgrat estar entre dos grans períodes d'esplendor de la civilització grega (el segle V i l'època hel·lenística) es configura com un període d'enorme vitalitat cultural i intel·lectual. No en va alguns dels noms actius en aquest període –Plató, Isòcrates, Aristòtil– posaran les bases intel·lectuals del pensament occidental.

4.1. L'oratòria: Lísiades, Demòstenes, Èsquines, Isòcrates

El gènere literari de l'oratòria –és a dir, els discursos– és un dels millors elements per a conèixer la realitat del món grec durant aquest període. En realitat, però, bona part de la documentació –autors i discursos– prové d'Atenes, raó per la qual, novament, la realitat social i política d'aquesta ciutat condiciona notablement la nostra visió sobre l'evolució d'aquest període.

Les peculiaritats històriques i institucionals d'Atenes expliquen aquesta abundància de material atenenc. Els atenesos intervenien activament en política i també podien intervenir en els processos judicials o polítics, ja fos per a defensar la seva innocència, per a acusar un culpable o per a reivindicar els seus drets. Per tal de poder exercir aquests drets i deures, havia de saber parlar per a poder defensar-se davant els tribunals o per a convèncer l'assemblea. El ritme accelerat amb què es produí aquest canvi en la configuració del sistema de dret de la *póleis* provocà el sorgiment de l'oratòria (art o tècnica de persuasió mitjançant un discurs oral).

Així doncs, durant la segona meitat del segle V aC l'oratòria amplia el seu camp d'aplicació i deixà de ser un gènere al servei dels polítics o filòsofs, per adquirir també una vessant pràctica i esdevenir una eina imprescindible en la defensa i reivindicacions dels ciutadans davant els òrgans democràtics.

Hom pot fer una distinció segons el destí del discurs. Així, es parla d'**oratòria judicial**, és a dir, dels discursos que defensors i acusadors pronunciaven en un judici davant un tribunal. L'abundància d'aquest tipus de document –lligat en particular a la figura de Lísiades– dona una imatge dinàmica i força moderna de la societat atenenca.

L'activitat principal de Lísiades (435–380 aC) es documenta arran del restabliment de la democràtica, després de l'expulsió dels Trenta Tirans (403 aC). Es dedicà professionalment a la redacció de discursos –principalment, jurídics– per encàrrec. Sovint aquests discursos incloïen durs atacs als tirans que havien governat la *póleis* d'Atenes. Lísiades ràpidament guanyà fama a Atenes com a logògraf, sobretot pel resultat favorable per a l'acusat, en els casos de judici.

Logògrafs: discursos a mida

Els logògrafs són els antecessors dels advocats amb la diferència que eren només els autors dels discursos de defensa o acusació i que no tenien cap responsabilitat sobre l'èxit o fracàs del resultat del judici.

Els seus discursos que aborden temàtiques molt diverses (adulteris, assassinats, robatoris d'esclaus, etc.) donen una imatge de regust modern de la societat atenenca.

L'adulteri i l'assassinat d'Eratòstenes

En aquest discurs, Lísius aborda l'adulteri de la dona d'Eufilet i la defensa d'aquest per l'assassinat de l'adúlter, Eratòstenes, apel·lant a una antiga llei de Dracó que encara era vigent a Atenes:

“Va ser aleshores quan va entrar Eratòstenes, oh ciutadans, i de seguida, la minyona em va venir a despertar per dir-me que ja en teníem dins de casa. Jo li vaig demanar que vigilés la porta, vaig baixar sense fer soroll, vaig sortir i vaig anar a cercar company (...). Vam agafar torxes i vam fer cap dins de casa perquè la minyona ja havia procurat de deixar la porta oberta. I quan vam empènyer la porta de l'habitació, els primers que vam entrar vam poder veure'l encara ajagut al costat de la meva dona i els darrers, dempeus i despullat, al damunt del llit.

Aleshores jo, oh ciutadans, li vaig fúmer un cop i el vaig tirar a terra, li vaig posar les mans al darrera i li vaig demanar per què m'ultratjava entrant a casa meua. Ell va reconèixer que estava mal fet però va començar a pregar-me i a suplicar-me que li demanés tots els diners que volgués, però que no el matés. I jo li vaig respondre: “No sóc jo qui et mata, sinó la llei de la *póleis*, que tu has violat, menystenint-la i donant prioritat als teus gustos i t'has estimat més cometre tal crim contra la meua dona i contra els meus fills més que no pas obeir les lleis i ser un home honrat”

Lísius, *Sobre la mort d'Eratòstenes* 12

La temàtica política domina en els discursos adreçats pels líders polítics a les diverses assemblees cíviques d'Atenes (la *boulé* o l'*ekklesia*). Aquest segon tipus d'**oratori**, dita **forense**, evidencia, durant aquest període, les divisions de la classe política atenenca entre la facció filomacedònica, representada per Èsquines i Isòcrates, i la facció antimacedònica, representada per Demòstenes.

La facció antimacedònica fou representada per **Demòstenes (384-322 aC)**. Els seus discursos en contra del rei macedònic, que reben el nom genèric de *Filípiques*, han passat a designar, per l'acidesa crítica que els caracteritza, qualsevol discurs violent en contra d'una determinada persona. L'animadversió de Demòstenes pel rei de Macedònia, en qui veié el principal enemic de la llibertat de les *póleis* gregues, neix arran de l'anomenada Guerra Social (357-355 aC), quan Filip II provocà la rebel·lió dels aliats d'Atenes. Durant l'afer d'Olint (349-348 aC), Demòstenes intentà convèncer els atenesos de portar ajuda a la ciutat aliada en una sèrie de discursos coneguts com a **Olíntiques**. En els seus discursos contra Filip, les **Filípiques** intenten convèncer diverses ciutats gregues del perill que el rei macedònic representa.

L'orador atenenc sobrevisqué a Filip II i a Alexandre: en aquesta fase rebé els atacs dels rivals que l'acusaren d'apropiació indeguda. S'hi defensà amb un discurs titulat **Sobre la corona**. A la mort d'Alexandre, implicat en una conjura antimacedònica, acabà suïcidant-se.

Un orador tartamut

Paradoxalment, l'orador Demòstenes tenia un problema de dicció i es diu que, per tal de corregir-lo, es posava còdols a la boca i assajava pacientment els discursos abans de sortir a pronunciar-los.

A la facció promacedònica pertangué **Èsquines (389-314 aC)**, un orador d'origen humil i actor teatral de formació que escrivia discursos per encàrrec. La seva obra principal és el *Contra Ctesifont*, un discurs que en realitat anava adreçat contra les posicions de Demòstenes (a qui també havia criticat en el discurs *Sobre l'ambaixada* i en el *Contra Timarc*).

Finalment, un tercer tipus d'oratoría, anomenada **epidíctica**, està constituït pels discursos d'elogi d'una determinada persona (anomenats també **panegírics**). El principal representant d'aquesta tendència és **Isòcrates (446-338 aC)** un intel·lectual atenenc amb una sòlida formació retòrica que rebé dels sofistes (Protàgoras, Gòrgias). Escriví també discursos judicials per encàrrec i participà activament en la vida política atenenca, sempre, però, en segon pla.

Un dels punts interessants desenvolupat per l'oratoría i el pensament d'Isòcrates és el **desenvolupament d'un ideal panhel·lènic**. Aquest orador atenès havia somiat la unió de les *póleis* gregues sota l'hegemonia atenesa. A la seva obra *Panegíric* (380 aC) convidava la resta de les *póleis* gregues a unir-se contra els perses pel bé comú del poble grec, en comptes de seguir lluitant entre elles. El rol de guia d'aquesta unió panhel·lènica era assumit pels atenesos atesos el seu protagonisme i la seva valentia demostrats durant les Guerres Mèdiques i l'auge polític experimentat per la ciutat durant el s. v aC. Els esdeveniments posteriors deceberen profundament Isòcrates i per aquest motiu decidí buscar d'altres possibles *póleis* per a dur a terme el seu somni unificador.

Isòcrates féu arribar cartes als principals dirigents de les *póleis* gregues demanant-los que s'unissin al seu pla. Un dels destinataris d'aquestes cartes fou Filip II de Macedònia. Una plasmació d'aquestes idees tingué lloc a la conferència de Corint (338 aC) en la qual Filip reunia a Corint els representants de totes les *póleis* de la Grècia continental i de les illes del mar Egeu i de la mar Jònica. Totes, tret d'Esparta s'hi presentaren a sentir el projecte de Filip. Es comprometeren a mantenir la pau i a no tornar a lluitar mai més entre elles, ni contra Filip i a mantenir les seves fronteres i les seves lleis.

4.2. Xenofont: un atenenc a la cort d'Esparta

Xenofont (430–354 aC) és un altre referent de la història cultural grega a cavall entre les glòries del segle v i les noves preocupacions del segle iv aC.

El seu origen familiar –era fill d'una família atenenca benestant–, la seva formació en el cercle de Sòcrates, i la seva ideologia –que ha estat qualificada d'oligàrquica i de conservadora– fan de Xenofont un **referent dels valors aristocràtics** i de les **posicions filoespartanes**.

Sòcrates com a formador

En el mòdul anterior ja s'ha analitzat la importància de Sòcrates com a formador de bona part de la joventut de l'aristocràcia atenesa.

Xenofont fou deixeble de Sòcrates, de qui en el mòdul anterior s'ha recordat la importància com a formador d'una part conspícua dels joves de l'alta societat atenenca: el genial Alcibiades; Crítias, oncle de Plató i cap de l'oligarquia filoespartana que governà Atenes després de la Guerra del Peloponnès; el mateix Plató. Precisament a la **reivindicació de la figura de Sòcrates** dedicà Xenofont algunes de les seves obres –*Record de Sòcrates*, *Apologia de Sòcrates*, *El banquet*–, ja que els alumnes de Sòcrates consideraven que el mestre havia estat injustament condemnat pel règim democràtic.

Anàbasis

Anàbasis és un mot grec que indica 'moviment des de la costa en direcció a l'interior', que és precisament el que féu l'expedició de mercenaris grecs: des de la costa d'Àsia Menor fins a l'interior de l'imperi persa. En alguna ocasió, *anàbasis* es pot traduir per 'pujada' o 'ascensió'.

Xenofont fou un conservador idealista, fidel a l'ideal aristocràtic tradicional de la *kalokagathía*, que havia estat el model de conducta de l'aristocràcia atenenca durant tot el segle v aC. No es degué trobar gaire a gust amb el nou règim democràtic que substituï l'Oligarquia dels Quatre-cents. Per això, el 401 aC, s'embarcà en l'**Expedició dels Deu Mil** (401-399 aC), a la qual dedicarà l'**Anàbasi dels Deu Mil**, un viu relat de les vicissituds d'uns mercenaris grecs al servei d'un pretendent al tron de Pèrsia.

Després de la derrota d'Atenes a la Guerra del Peloponnès i de la victòria espartana, l'imperi persa es veié torbat per una guerra entre dos germans que es disputaven el tron. Un d'ells contractà un grup de mercenaris grecs, el nombre del qual tradicionalment s'ha fixat en deu mil (encara que de fet en foren molts més). Aquest contingent, després de travessar l'interior d'Anatòlia i baixar Eufrates avall, arribà a Mesopotàmia. Prop de Babilònia, tingué lloc la batalla decisiva. Els mercenaris obtingueren la victòria, però en el decurs del combat morí el pretendent a qui havien donat suport. Aquest fet deixava sense sentit i raó de ser tota l'expedició.

Xenofont tingué un paper protagonista en el retorn a casa dels mercenaris, temorosos per haver-se endinsat en excés en els territoris interiors de l'imperi persa. Bona part de l'*Anàbasi* de Xenofont relata la **tornada dels mercenaris** des de Mesopotàmia a Grècia, travessant les muntanyes gelades d'Armènia i d'Anatòlia fins arribar a la costa de la Mar Negra. La costa representava el final del seu periple i l'assoliment definitiu de la seva salvació.

Precisament, l'arribada a la costa constitueix un dels moments més èpics de l'*Anàbasi* de Xenofont. S'ha fet memorable el crit de "*Thálassa, thálassa*" ('el mar, el mar') amb què els soldats saludaven al mateix temps la contemplació de la mar i l'arribada de la seva pròpia salvació:

"Al cinquè dia arribaren a una muntanya [...]. Tan bon punt els soldats d'avantguarda ascendiren al cim i arribaren a veure el mar des de lluny, esclatà una gran cridòria [...]. Com que la cridòria es feia cada cop més intensa i s'anava escampant [...], Xenofont cregué que devia d'haver estat causada per algun fet realment important. Per això, muntà a cavall, es féu acompanyar de Lici i dels altres soldats també a cavall i anà a veure en què podia ajudar. De sobte, sentiren com els soldats cridaven 'el mar, el mar' i s'ho anaven dient els uns als altres. Aleshores tots començaren a córrer, fins i tot els soldats de la reraguarda, esperonant les bèsties de càrrega i els cavalls. I tan bon punt hagueren arribat a dalt del cim, en aquell mateix indret, tant els soldats com els comandants s'abraçaren els uns als altres, amb els ulls plens de llàgrimes."

Xenofont, *Anàbasi dels Deu Mil* 4, 7, 21-25

El relat de l'*Anàbasi* de Xenofont incideix –amb to èpic– en l'**esperit de camaraderia i fraternitat dels mercenaris grecs** –amb independència de la seva ciutat d'origen– i, de retruc, evidencia les **febleses de l'imperi persa**, fins aleshores considerat totpoderós.

De retorn a Grècia, Xenofont entrà al servei d'Esparta, en concret, a les ordres del **rei espartà Agesilau II**, per combatre a Àsia Menor contra Pèrsia (396-395 aC) i, successivament, també a Grècia contra els seus mateixos compatriotes atenesos (394 aC). Xenofont escriví una biografia encomiàstica del rei espartà, l'*Agesilau*, en la qual el militar atenenc expressa la seva **admiració pel comandant espartà**.

L'Agesilau de Xenofont

L'*Agesilau* és la biografia encomiàstica d'aquest rei d'Esparta –a les ordres del qual Xenofont lluità en diverses ocasions–. L'autor atenenc descriu el rei espartà com un líder perfecte, com un general excel·lent amb un alt concepte del deure i de la disciplina, i com un patriota fervent. No es pot dir, emperò, que Xenofont fos gaire objectiu, ja que es deixa endur per l'admiració que sentia per Agesilau. Així, per exemple, oblida significativament que –en alguna ocasió– Agesilau féu prevaldre la seva voluntat personal per damunt dels interessos d'Esparta.

Xenofont fou un autor prolífic i polifacètic que tractà temàtiques molts diverses –història, filosofia, política, ètica–, vinculades a les seves circumstàncies biogràfiques. La seva producció historiogràfica està formada per dues obres: les *Hel·lèniques* i l'*Anàbasi dels Deu Mil*.

Les *Hel·lèniques* reprenen el relat de la *Història de la Guerra del Peloponnès* de Tucídides des del 411 aC (any en què Tucídides interromp la seva narració). Xenofont la continuava i exposava les accions finals del conflicte: la instauració del règim oligàrquic dels Quatre-cents (411 aC); la restauració de la democràcia per obra d'Alcibiades (411 aC); la destitució d'Alcibiades; la derrota militar i la capitulació d'Atenes (405 aC); i, finalment, la instauració de l'oligarquia filoespartana dels trenta Tirans (404-403 aC), de la qual Xenofont havia estat –ben probablement– un ferm defensor.

El relat de les *Hel·lèniques* continuava amb la descripció dels anys d'hegemonia espartana que seguien el final de la guerra: fonamentalment Xenofont descriví els enfrontaments entre Esparta i Pèrsia (en els quals ell mateix havia participat personalment) que es conclogueren amb la Pau d'Antàlcidas (387 aC). Els darrers llibres de les *Hel·lèniques* abordaven el declivi de l'hegemonia espartana i el sorgiment del lideratge de Tebes després de la batalla de Leuctra (371 aC). El relat es feia acabar amb la batalla de Mantinea (362 aC), en la qual morí Epaminondas, el general responsable de l'hegemonia de Tebes, punt de partida de la decadència d'aquesta ciutat.

Hel·lèniques de Xenofont cobreixen, doncs, un període importantíssim de la història de Grècia que veu el pas del predomini –compartit– d'Atenes i Esparta a l'època de les hegemonies efímeres (Esparta, Tebes).

En altres obres, *Agésilau*, el *Hieró*, la *Ciropèdia* i la *Constitució dels lacedemonis*, Xenofont aprofita la història per exposar models de conducta humana o idees de teoria política (la fascinació per Esparta, la reivindicació de la figura del líder, la importància de l'educació) que marquen l'evolució ideològica del segle IV aC.

4.3. La fascinació per Esparta

La victòria d'Esparta sobre Atenes a la Guerra del Peloponnès tingué el seu reflex en l'evolució del pensament polític grec del segle IV aC.

Bona part dels deixebles de Sòcrates –Xenofont, Plató– i també Isòcrates– compartiren una certa **fascinació idealitzada per Esparta** (més l'Esparta del passat que la del present) i pel seu règim polític.

Xenofont inicià la lloança d'Esparta com a model d'ordenament polític. La ciutat i el seu règim polític, que ell coneixia prou bé gràcies a les seves experiències personals, apareix en algunes obres seves, indirectament (com a l'*Agésilau*, la biografia d'aquest rei d'Esparta) o directament (com a la *Constitució dels lacedemonis*).

La seva pertinença a la societat benestant atenenca, la seva formació en el cercle de Sòcrates i la seva trajectòria vital feren que Xenofont restés colpit pel model d'austeritat i de disciplina que representava Esparta. N'admirà, potser amb una idealització excessiva que no corresponia a la realitat del seu temps, el règim polític, probablement per contraposició al sistema democràtic d'Atenes, que veia ple de vicis i de corrupció. La *Constitució dels lacedemonis*, una obra de clara intenció didàctica, mostra una gran admiració per les institucions d'Esparta, considerades obra de Licurg, i també lloa els costums i la moral de la societat espartana.

4.4. La recuperació de la figura del monarca

També és Xenofont un dels autors (però, no pas l'únic) que mostra un cert **interès pels règims de govern unipersonal**, siguin monarquies o tiranies.

Els **règims de govern unipersonal** havien estat excepcions notables en la història del món grec. En particular, la **monarquia** –caracteritzada per la figura del rei (*basiléus*)– o bé havia tingut poders limitats (com en el cas de la monarquia dual d'Esparta) o bé s'havia imposat en regions perifèriques del món

grec (en particular, l'Epir o Macedònia). Fins al segle IV aC, el paradigma de règim monàrquic provenia de l'exterior del món grec: era representat pel “rei de reis”, és a dir, el rei de Pèrsia (de fet, es parlava del rei de Pèrsia com “el rei” per antonomàsia).

També la **tiranía** tenia una tradició particular, ja que aquest règim polític – en el qual un aristòcrata aconseguia desfer la pretesa igualtat entre els nobles i governar amb l'ajut del sectors populars– havia estat un fenomen d'època arcaica (característic d'algunes *póleis* força dinàmiques des del punt de vista socioeconòmic, com Corint o Atenes) o bé, alternativament, havia estat característic, en època arcaica i en època clàssica (segle V), de zones perifèriques del món grec (el món colonial de les *póleis* siceliotes).

L'evolució semàntica del mot tirà (*týrannos*)

En època arcaica, *týrannos* era un mot de significat més aviat neutral que indicava simplement ‘rei’, ‘monarca’, ‘governant únic’ d'un determinat territori. Amb el pas del temps, els ambients aristocràtics (enemics tradicionals dels tirans, pel fet que el tirà era un aristòcrata que havia aconseguit diferenciar-se de la resta del grup) aconseguiren imposar un sentit pejoratiu al terme, de manera que *týrannos* passà a ser sinònim de ‘dèspota’ o de ‘tirà’ (en el sentit que avui dia té aquest darrer mot). Finalment, els sectors democràtics s'apropriaren del terme, amb la seva connotació despectiva (d'arrel aristocràtica), per referir-se precisament al ‘defensor del règim aristocràtic’, ‘oligarca’.

Xenofont centra en l'**anàlisi de la figura política del governant únic** tres obres menors (el *Hieró*, l'*Agésilau* i la *Ciropèdia*). En totes tres, el protagonista és un rei (Agésilau d'Esparta; Cirus de Pèrsia) o bé un tirà (Hieró de Siracusa).

Xenofont inaugura la **recuperació del paper del monarca**, rescatat de les crítiques tradicionals sorgides en l'àmbit aristocràtic i heretades pels règims “democràtics”. S'albira la possibilitat que el monarca (s'anomeni *rei* o *tirà*) conservi i legítimi el seu poder, tot transformant un règim inicialment despòtic en una sobirania legitimada pel fet de millor les condicions de vida dels seus súbdits.

Aquesta “**via reformista**” –per així dir-ho– promou, doncs, la figura del “bon rei”, que tenia també una certa consistència en la tradició literària: el prototip literari de “bon rei” era el bondadós Alcínous, rei dels feacis, que acull Ulisses hospitalàriament. Ara, emperò, aquestes noves idees associen també la legitimitat del monarca al fet de rebre una **formació adequada** (impartida, naturalment, per filòsofs) i l'**assessorament de la classe intel·lectual** (és la via d'inici cap a l'aparició del “rei-filòsof” de Plató).

“Si en les *póleis* els reis o els anomenats sobirans no esdevenen filòsofs legítimament i apropiadament, si aquesta unió de poder polític i filosofia no sorgeixi en una persona, a menys que no siguin eliminats els molts que avui separadament es dediquen a l'un o a l'altra, no hi haurà remei per a les desgràcies dels règims polítics, estimat Glauc, ni tampoc per als de la humanitat. I aquest règim ideal que ara hem descrit a nivell ideal podrà néixer ni veurà mai la llum del sol, per quant resulta irrealitzable sense aquesta condició”.

Plató, *La república* 5, 473d-e.

Precisament, al primer punt –la **formació del monarca**– dedicà Xenofont la *Ciropèdia*, títol que cal traduir per ‘L'educació (*paidéia*) de Cirus’. Centrada en la formació de Cirus de Pèrsia, es posa en boca del seu pare (Cambises) tot el necessari per a governar el país, comandar l'exèrcit, gestionar els afers econòmics o mantenir una bona forma física. En realitat, el relat biogràfic serveix per a presentar les virtuts que havia de tenir un monarca.

El *Hieró*, en canvi, és un diàleg fictici entre Hieró, tirà de Gela (485-467 aC), i de Siracusa (478-467 aC), i el poeta Simònides de Ceos, en el qual s'analitzen les **característiques de la tirania i la personalitat del tirà**.

Aquesta recuperació de la figura del governant únic és implícita també en algunes obres de Plató (*Lleis*, *La república*, *El polític*), d'Isòcrates (*A Nicocles* del 373 aC) i d'Aristòtil (*Política*). Serà àmpliament desenvolupada en època hel·lenística, on molts dels Estats sorgits del desmembrament de l'imperi d'Alexandre seran governats precisament per reis.

Així, per exemple, Isòcrates defensava la figura del monarca en general i de Filip II en particular perquè hi veia el promotor del procés d'unificació dels pobles grecs. La legitimació de la monarquia (en particular, la macedònica) vindrà pel fet de ser l'**instrument de superació dels particularismes de les póleis gregues**, en un marc de confraternitat panhel·lènica i de combat contra el bàrbar. No cal dir que les gestes de Filip i d'Alexandre legitimaren definitivament la figura del sobirà com a actor de l'escena política grega.

4.5. La recerca del millor règim polític

Els debats sobre les característiques i virtuts dels règims polítics són antics. Els grans intel·lectuals del segle IV –en particular Plató i Aristòtil– també abordaran diversos aspectes de teoria política en les seves obres, de manera monogràfica o puntual.

Moltes de les idees polítiques que ara es posen en circulació (fascinació per Esparta, recuperació de la figura del monarca, importància de la formació i assessorament del governant) neixen de les vicissituds històriques del moment: una època de canvis amb instauració i caiguda de règims polítics i l'alternança en el lideratge polític grec.

A la teoria política dedica Plató diversos dels seus tractats, en particular, *La república*, *El polític* i *Les lleis*. Plató analitza, amb diverses variants i posicions lleugerament diferents entre elles, els avantatges i inconvenients dels diversos sistemes polítics. Reprèn les discussions anteriors sobre els tres grans règims polítics i intenta trobar les **característiques del millor règim polític** (o **constitució**), qualificat de “recte” o “just” que ha de portar a l'assoliment del bé comú.

En les reflexions de Plató hi haurà dues constants: **la necessitat de la participació de la classe intel·lectual en els afers d'Estat i un net predomini dels ideals i de les posicions d'arrel aristocràtica** (identificada sovint amb la mateixa classe intel·lectual).

Cal recordar, però, darrera la posició ideològica de Plató hi ha, en el fons, una **posició crítica respecte de la democràcia atenesa**, posició que resultà comuna a molts deixebles de Sòcrates. Plató provenia de l'aristocràcia atenesa, la qual ja havia mostrat molta preocupació per la deriva populista i demagògica que havia pres la democràcia atenesa des de la mort de Pèricles (429 aC) i quedà impressionada per la condemna a mort de Sòcrates.

Pel que fa a la tipologia dels règims polítics, Plató adoptà l'**estructura tripartida tradicional** (monarquia; aristocràcia; democràcia), però hi afegirà **tres variants definides “impures” o “injustes”** que sorgeixen (fruit d'una concepció fisiològica del devenir històric) de la degeneració de les tres formes anteriors: tirania; oligarquia; demagògia o populisme.

En l'**aristocràcia** predominen la visió dels nobles i s'imposa un sistema de valors basat en l'honor (*timé*) i en el prestigi personals. Pot degenerar quan els nobles abandonen aquest sistema de valors i s'imposa egoísticament la mera ànsia de poder o la set de diners. La **monarquia** presenta un excés de servitud i de despotisme, mentre la **tirania** és el règim més reprobable perquè es guiada pels interessos i voluntat d'una única persona. La **democràcia** és la menys virtuosa entre els règims justos, però, també la menys perillosa entre els règims arbitraris, ja que porta a una llibertat absoluta, desvinculada de tota autoritat i de tota responsabilitat.

En el seu conjunt, s'entreveu a les reflexions de Plató una **preferència pel règim aristocràtic** (explicada en part per la seva trajectòria personal i familiar). A més, Plató veu en l'aristocràcia una solució de compromís entre el règim monàrquic (per ell representat per Esparta) i la democràcia (històricament representada per Atenes). Segons el filòsof, “una ciutat no podrà mai ser governada bé sense compartir aquestes dues formes de govern”. Neix així la **idea de la “constitució” o “règim mixt”** que, per a Plató, està encarnat en l'aristocràcia, un règim intermedi entre els dos extrems.

Aristòtil canvià l'òptica platònica. Des d'un enfocament realista i pragmàtic, partí de l'anàlisi de les característiques dels règims polítics històrics i buscà els mecanismes que determinen la seva evolució històrica. D'aquesta manera, recuperarà les taxonomies de Plató mantenint aquell sistema **triàdic de binomis**: monarquia/tirania; aristocràcia/oligarquia; democràcia/demagògia (populisme).

Aristòtil també prengué de Plató la idea de "**constitució mixta**" –és a dir, barrejada– com la millor per mantenir l'estabilitat d'un règim polític (una de les principals preocupacions d'aquesta època de canvis i transformacions), però en modificà lleugerament el plantejament. El règim polític ideal descrit per Aristòtil –que roman sense denominació específica limitant a definir-se "el govern dels millors"– serà el resultat de la **fusió i combinació de trets i característiques que defineixen les formes justes i no corrompudes dels tres règims polítics**: l'autoritat de la monarquia; les capacitats i l'altruisme de l'aristocràcia; la llibertat i participació dels règims democràtics.

En el segle IV aC es difonen altres idees que tindran gran repercussió en època posterior, en particular la idea de la **inestabilitat dels règims polítics i del caràcter cíclic de la història**.

Aquesta concepció fisiològica sobre la inestabilitat dels règims polítics, fossin quins fossin, apareix per exemple, a l'inici de la **Ciropèdia** de Xenofont:

"Un dia reflexionàrem sobre el gran nombre de governs democràtics (*demokratía*) que han estat derrocats per aquells que volien ser governats per un altre règim que no fos aquest, i quantes monarquies (*monarchía*) i quantes oligarquies (*oligarchía*) han estat foragitades pel poble, i quants que han pogut aconseguir fer-se amb el poder, o bé ràpidament l'han perdut del tot, o bé si aconsegueixen mantenir el poder durant un cert temps, per curt que sigui, han estat admirats per haver esdevingut homes savis i afortunats."

Xenofont, *Ciropèdia* 1, 1, 1

Els esdeveniments posteriors d'època hel·lenística, amb el desmembrament de l'efímer imperi d'Alexandre i les lluites constants entre els seus successors, donaran exemplificació històrica a alguns d'aquests debats ideològics del segle IV aC, que són a la base de la teoria política moderna.

Resum

En aquest capítol intitulat “**L'hora de Macedònia**” s’ha analitzat l’evolució del món grec durant la part central del segle IV, des dels conflictes inicials entre Esparta, Atenes i Tebes, fins a la mort d’Alexandre el Gran (323 aC). Bona part aquesta època està caracteritzada per les actuacions de **Filip II** i del seu fill **Alexandre**, tal com evidencia el mateix subtítol del capítol.

El primer apartat presenta el títol de “**L’època de les hegemonies efímeres**” i analitza la primera meitat del segle IV durant la qual tres *póleis* –Esparta, Atenes, i Tebes– lluiten per l’hegemonia. Es presenta, doncs, la dissolució de l’ordre espartà, la breu hegemonia tebana, gràcies a Epaminondas, i, posteriorment, la irrupció de Macedònia com a potència hegemònica.

Precisament l’apartat 2 es dedica a il·lustrar l’**ascens de Macedònia**. En particular, s’analitzen les actuacions de Filip II, amb la seva conquesta de les colònies gregues del nord de la mar Egea, el domini del centre de Grècia i la submissió de Tràcia. Al final, es descriu la transformació de Filip II en el líder (*hegemón*) indiscutible de tots els grecs. Un apartat especial s’ha dedicat a l’estudi de l’exèrcit macedoni, veritable factor explicatiu de l’ascensió d’aquest reialme.

Sota el títol de “**La grandesa d’Alexandre**”, l’apartat 3 es dedica a il·lustrar les gestes d’Alexandre el Gran, fill i successor de Filip II. S’hi descriuen les diverses fases de la campanya de Pèrsia, presentada com la culminació del vell ideal panhel·lènic d’alliberament dels grecs del domini persa. S’exposa l’inici de la campanya amb l’alliberament d’Àsia; la conquesta d’Anatòlia i de Síria, la submissió d’Egipte i del cor de l’imperi persa i, finalment, el relat de les campanyes orientals i de l’Índia. Atenció especial s’ha dedicat al fenomen de fundació de noves ciutat que reben el nom del monarca (Alexandria) i al projecte polític d’Alexandre, amb la seva voluntat de fusió entre vencedors i vençuts.

La part final d’aquest apartat se centra en l’anàlisi dels relats, històrics o fantasmiosos, de la vida del monarca que transformaren la realitat històrica en una vida de llegenda, perpetuada en les societats d’Occident i d’Orient.

El darrer apartat –**Escriure i pensar en època de canvis**– vol aprofundir en l’anàlisi d’algunes manifestacions culturals d’aquest període. El primer element és l’oratoría, amb l’estudi dels principals oradors (Lísias, Èsquines, Isòcrates, Demòstenes) i dels tres principals tipus de discursos (judicial, polític, epidíctic). L’oratoría esdevé un gènere que permet conèixer millor la vida social atenenca, la divisió entre partidaris i detractors del rei macedònic, i la vehiculació de nous ideals polítics.

L'apartat dedicat a Xenofont –**Xenofont: un atenenc a la cort d'Esparta**– se centra en l'obra d'aquest escriptor reflex de la seva història personal (*Anàbasi*) i de les seves posicions ideològiques. Apartats específics es dediquen a posicions intel·lectuals força compartides en aquesta època (la fascinació per Esparta, la reivindicació de la figura del monarca, la recerca del millor règim polític) que tenen en aquesta època unes arrels que han perdurat força temps en la història d'Occident.

Bibliografia

- Bengston, H.** (2008). *Historia de Grecia. Desde los comienzos hasta la época imperial romana*. Madrid: Gredos.
- Cartledge, P.** (2008). *Alejandro Magno. La búsqueda de un pasado desconocido*. Barcelona: Editorial Crítica.
- Fernández Nieto, F. J.** (1989). *El mundo griego y Filipo de Macedonia*. Madrid: Akal.
- Finley, M. I.** (1982). *La Grecia antigua: economía y sociedad*. Barcelona: Editorial Crítica, 2000.
- Gómez Espelosín, F. J.** (2004). *La leyenda de Alejandro Magno: mito, historiografía y propaganda*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- González, P.** (1999). *Grecia en el siglo IV a.C.* Madrid: Síntesis.
- Guzmán Guerra, A.; Gómez Espelosín, F. J.** (2004). *Alejandro Magno*. Madrid: Alianza Editorial.
- Hammond, N.** (1981). *Alejandro Magno. rey, general y estadista*. Barcelona: Montesinos.
- Lane Fox, R.** (2007). *Alejandro Magno: conquistador del mundo*. Barcelona: El Acantilado.
- Lesky, A.** (1976). *Historia de la literatura griega*. Madrid: Gredos.
- López Eire, A.** (1980). *Demóstenes, Discursos políticos I*. Madrid: Gredos.
- Romilly, J.** (2004). *La ley en la Grecia clásica*. Buenos Aires: Biblos.

